

Ungaresca-elvű versek Magyarországon a XVIII. században és a XIX. század első felében

Most, hogy szemlét tarthattunk az ungaresca dallamformáló erejének XVIII. század eleji diadalmenete fölött, érdemes megvizsgálnunk az ezzel párhuzamos irodalmi jelenségeket is, kitekintve a következő évszázadra. A XVIII. század hagyományörző poézise, majd a tudatos népiesség egyaránt szívesen fordul a monotóniát enyhítő heterometrikus dalformák felé; főként azokat kedvelik, melyek a hagyományos közép-európai ütemhangsúlyos verselés termékei.

Igen gyakran találkozunk ungaresca-jellegű strófákkal a mulató-mulattató költészetben. Ennek oka a formaelv egyik fontos jellegzetessége, hogy zárósora (a legrövidebb sor) valamilyen „poént”, azaz a belső sorokat lezáró, kommentáló információt tartalmaz, nyelvi, tematikai vagy zenei értelemben. (Ez egyébként a Balassi-strófa rokonságára jellemző, s a korszakban továbbélő mutánsok, pl. *1774-ben | léptem ebben az életben | bujdosásra* és társaik esetében még jól nyomon követhetjük e szövegszervező elveket). De továbbra sem ritka komoly, egyházi szövegek vagy szerelmi kesergések formájaként sem.

Az alábbiakban a hihetetlen bőségű verstermésből néhány főcsapás mentén kiragadott szövegeket idézek csupán, közel sem az összes típusból, inkább csak a rendszer határainak feltérképezése céljából. Az imitációs és szintetikus elv szerinti csoportosítás helyett most a sortípusok (egyben a magyar verskultúrában játszott szerepük régisége) szerint rendeztem kisebb témakörökbe a szinte átláthatatlanul nagy anyagot. Mivel ez az utolsó kronológiai fejezet, igyekeztem kitekintést adni a XIX. század irodalmára és a folklórra is. Igazi célom azonban hagyomány és újítás dimenzióinak szétválasztása a XVIII. század ungarescainak kapcsán.

*

A Balassi-strófához fűződő rejtett és nyilvánvaló kapcsolatok vizsgálatát korszakunkban eléggé megnehezíti a derék versforma szerepvesztése, devalválódása. XVII. század eleji virágzása után ugyanis már a század vége felé megfigyelhetjük annak lassú „alászállását” az elitköltészetből a közköltészetbe. KLANICZAY Tibor szerint ezt az reneszánsz lírai versformát épp a barokk epikus-didaktikus céljaira alkalmasabb 4×12-es népszerűsége szorította ki a magasabb irodalomból.¹ A XVII. századi kéziratokban az idő előrehaladtával nyomon követhetjük a for-

¹ KLANICZAY 1961, 384. Megjegyzendő, hogy HORVÁTH Iván már a XVI. században korszerűtlennek tartja (1982, 190.).

ma „fokozatos kiüresedését, elköltőietlenedését és műfaji beszűkülését”.² A századelő lírai termésének 14,5 %-át még Balassi-strófában írták, a század végére azonban ez az arány 5,6 %-ra csökkent.³

A Balassi-strófa a XVIII. század végére szinte teljesen eltűnik a magyar költészetből, s olyan másodlagos műfajokban marad fenn, mint a lakodalmi ételköszöntőké, kalendáriumi verseké és hasonlók. Gyakran csak mikro-változatával, a 6, 6, 7-es harmadstrófával találkozunk, vagy a *Balassi minor* néven emlegetett 2×19-essel (pl. Csokonai: *Kis méhek...*). Ez arra utal, hogy a hajdani csiszolt poétikai rendszer egyik eleme töredékesen bár, de még ott lehetett a költői eszköztárban.⁴

A XVII. századi versszakípusok felbontása s „használatának ítélt” elemeik újrafeldolgozása már a XVIII. század első felében megindult a megnövekvő nyugati dallamimport hatására. Amade László és követői előszeretettel használták az ilyen „bontott alkatrészeket”, így nincs mit csodálkozni azon sem, hogy a Balassi-strófa jellegzetes 6, 6, 7-esét több formatípusban nyomon követhetjük, gyakran nyitósorként, de elvétve cauda-szerepkörben is. Amadénál minden esetben 8+7-es nagysorokhoz kapcsolódik (ezek rímelve műfajtól függően is változik), s többnyire megmaradnak az *xy* rímek is.⁵

Reád tekintvén a szemem, szívemben is változom,	15	<i>a</i>
Éretted szüntelenül, éjjel-nappal kínlódom,	15	<i>a</i>
Néked hogy tetszhetnék,	6	<i>b</i>
Kedvedben eshetnék,	6	<i>b</i>
Azon úgy munkálkodom. ⁶	7	<i>a</i>

A hetes kissor, melynek strófa-alakító erejéről már többször szó esett, itt is megőrzi átmenetiségét. Ha ugyanis a 15-ös nagysor keresztírmel – vagy, miként itt, barokkos belső rímekkel – szétválík 8+7-re, a strófa végén visszatérő hetes már nem a Balassi-konstrukció eleme, hanem az imitációé (bár Amade a rím szabályosságát itt nemigen tartja be...). Ráadásul az istenes énekek kottás kiadásában jól megfigyelhetjük, hogy a dallam is eszerint viselkedik, s a fűlsor csaknem egyező formában tér vissza. Olyan ez a versforma, mintha a XVIII. századi felsőruhához XVII. századi alsót hordanánk: a két korszak legdivatosabb kissor-kombinációi futó kézfogást váltanak, majd útjuk örökre elválík.

Édesanya,	4	<i>a</i>
Nagyasszonya	4	<i>a</i>

² KÜLLÖS 1997, IV. 1.

³ HARGITTAY 1979, 327–328. Műfaji megoszlásáról: KÜLLÖS 1997, IV. 1.

⁴ Egy érdekes, ritkán idézett példa: Dugonics András kéziratos verseskönyveiben (mind az OSZK-, mind a Piarista Levéltár-beliben) megtaláljuk Balassi *Katonaéneke* átköltését ungaresca-formára, 15, 15 | 7, 7, 7-es strófákban (a forma megegyezik Amade László *Áldott vagyok, én reményem...* kezdetű daláéval). Ennek és a hasonló verseknek átkódolása két poétikai rendszer találkozása egyben, vizsgálatuk külön tanulmányt érdemel.

⁵ Kivétel pl. a *Már nem tűrhetvén kínjait...* kezdetű szerelmi dal 5. strófája, ahol izorímes övezetet alkot. AMADE L. 1892, CXIX. sz.

⁶ Uo., 3. vsz.

Az igaz magyaroknak,	7	<i>b</i>
Patrónája	4	<i>a</i>
S pártfogója	4	<i>a</i>
Régi magyar hazáknak!	7	<i>b</i>
Hozzád folyamodunk!	6	<i>c</i>
Zokogva borulunk!	6	<i>c</i>
Légy anyja fiaidnak! ⁷	7	<i>b</i>

Szintén két eltérő, ám egyaránt régies költői elemet kombinál Pálóczi Horváth Ádám istenes éneke (*Jubileum a francok ellen*), melyben az azonos dallamú 12-es nyitósorok után következik a 667-es félstrófa, mely a vers teljes hosszán át azonos rímzavakat használ, s a záró-sor maga is refrén:

Úristen, kegyelmezz szegény híveidnek,
Kértére figyelmezz elgyöngült népednek,
Hatalmas kezeddél
A kakast kergesd el,
Lábát-kezit tördeld el!⁸

Ur - is - ten! ke - gyelmezz sze - gény hí - ve - id - nek,
Kér - té - re fi - gyelmezz el - gyen - gült né - ped - nek,
Ha - tal - mas ke - zed - del a ka - kast ker - gesd el,
Lá - bát, ke - zit tör - deld el.

*

A XVI–XVII. század poétikai vívmányai, mint tudjuk, jelentős részben a felező tizenkettes keretei között születtek. A „magyar alexandrin” alkalmi fől sor-kombinálódásai – fenntartva klerikus-vágáns örökségét – a szapphikus, a Palkó- és az ungaresca-strófákat is megtermékenyítették. Akadnak persze makacs archaizmusok is, melyek több évszázada jelen voltak tizenketteseinkben. Még a XVIII. század elején is találkozunk pl. olyanokkal, ahol el-elhagyják az utolsó fől sor (persze ez is egy poétikailag kevésbé kimunkált formánál, az 5×12-esnél fordul elő, s csak véletlenszerűen):

⁷ Uo., 402–403.

⁸ Ötödfélszáz Énekek (1813) 15. sz. ÉP 9. sz.

Fű Juppiter isten! Áldj meg bölcs elmével,
Kezeiben tartó hármass mennekövivel,
Oltalmazzon engem azok ereivel,
Ellenem állókat rontsa el szerivel,
Nyilamnak szegivel!⁹

A nyitósorok, miként a korábbi századokban, az izometrikus strófák „bevett” sortípusai. Ezt tapasztaljuk néhány XVIII. századi ungarescában, melyek nyitósorai 12 szótagúak. Balaszihoz hasonlóan első szövegünkben a 3. versszakban alkalmi keresztrímek (valójában paralellismusok) találhatók, ami a vágáns és régi magyar hagyományhoz közelíti őket.

A száraz torkomat csak víz öblögeti,	12	<i>a</i>
Az éhes gyomromat árpakenyér tölti,	12	<i>a</i>
A fujtós túróval,	6	<i>b</i>
Hajdinas gombóccal	6	<i>b</i>
Meg kell elégedni. ¹⁰	6	<i>a</i>

Ez a szövegcsalád a korszak kézírataiban több változatban megtalálható: a paraszt panaszkodik benne a nyomor és a különféle adóterhek miatt (*Nincs boldogtalanabb a parasztembernél*). Ponyván ezzel egyidejűleg a falusi élet szépségéről szóló, „vigasztaló” változat is terjedt, *Nincsen szerencsésebb a parasztembernél* kezdettel.¹¹ Alkotói nyilván szem előtt tartották a forma megőrzését, így azonos dallamra énekelhették őket. Egykorú lejegyzésből ezidáig nem került elő, de népi gyűjtésből már ismerjük, s ez újabb szempontokat adhat a vizsgálódáshoz. Minden bizonnyal a cseh–morva és szlovák területek felől vettük át, s épp ekkoriban találjuk meg más lejegyzéseit is, például az *Ötödfélszáz énekek* (1813) obszcén dalai közt.¹² Jól mutatja, hogy a dallamnak mekkora szerepe lehetett a kisorondó formájú versek ungarescává válásában: családjához máskor mindig kisorondó-elvű szöveg társul. Dallamunkat Kodály gyűjtötte Gömör megyében:¹³

⁹ Amade Antal: *Szent Eszternek méltó nagy dicsőretirül...* AMADE A. 1937, XII. sz. I. rész, 13. vsz. Ebben a strófában Vadai István „+1”-szabálya is munkálkodott.

¹⁰ *Kresznerics Ferenc gyűjteménye* (1790–1809, STOLL 2002, 399. sz.) I. 60b–61a (*Nincs boldogtalanabb a parasztembernél...*) 3. vsz.

¹¹ Ponyváról készült másolatát Bándi Péter énekeskönyvéből (1837) közöltem (2000, 24. sz.).

¹² *Azt mondják, azt mondják...* 371. sz. Kelet-európai népi változatairól 1995-ben, a *Szóbeliség – írásbeliség* c. konferencián tartottam előadást.

¹³ Alsófalu (Gömör), gy. Kodály. MNTK I. 795–796. (IV/330. típus).

$\text{♩} = 72 \rightarrow 92$

Nincs bol - dog - ta - la - nabb a szé - gény em - bér - nél, *m*

Bol - dog - ta - lan - sá - ga na - gyobb a' ten - ger - nél,
sor sa

Éj-jel nap-pal ké - sen, so - ha nyug-ta nin-csen, úgy tal-pon kell lén-ni!

Ebben a nem túl gyakori versformában íródott Amade László egyik, régies hangnemű éneke is, melynek rímelése szintén archaikus: *aa | bbb, aa | bbx*, ritkábban *aa | bba*. Érdeemes hosszabban idézni belőle, mivel mintájául szolgált több hasonló metrumú dalnak. A korábbi évszázadok alatt 4×12-es formában „bejáratott” szerelmi panasz és argumentáció ezúttal könnyen átlépett (s néhol át is szerveződött) az ungaresca-formába.

Kinek lehet hinni, ha nem olyan szívnek	12	<i>a</i>
Az ki maga szívét hittelt mondta hívnek?	12	<i>a</i>
Tőlem elpártola,	6	<i>b</i>
Másokhoz hajola,	6	<i>b</i>
Szerelme így műla.	6	<i>b</i>
Azt gondoltam, előbb a tenger kiszárad,		<i>a</i>
Az nap lovaival ellankad s elfárad:		<i>a</i>
Mintsem ezt megérjem,		<i>b</i>
Eltörjék nagy frigyem		<i>b</i>
Illy nagy hitszegéssel.		<i>x</i>
Ritka dolog, látom, már igaznak lenni,		<i>a</i>
Ennyi sok tövis közt egy rózsát sem szedni,		<i>a</i>
Búbánat fájdalom,		<i>b</i>
Soha nyugodalom		<i>b</i>
Szerelmet így élni. ¹⁴		<i>a</i>

Éppígy régies szövegnek tűnik a *Világi énekek és versek B. P.* (1800 k.) c. kéziratba feljegyzett szerelmi dal, mely nyugodtan származhatna a XVII. századból. Strófáiban *aa | bba* rímelést, valamint a felező tizenkettesekben megszokott, de lerövidülő udvarló formulákat találunk.

¹⁴ AMADE 1892, XIII. sz. (1–3. vsz.)

Tekénts már, szép rózsám, te hív szolgálódra,	<i>a</i>
Szíved tömlőcében sebesült rabodra,	<i>a</i>
Ne epeszd szívedet,	<i>b</i>
Sőt mutasd kedvedet,	<i>b</i>
Ne hagyj árvaságra! ¹⁵	<i>a</i>

A korszak ponyvairodalmában találkozunk egy – talán több, szóbeliségben terjedő dalból kontaminált – menyasszonybúcsúztatóval, melynek metrikai „alapváza” 12, 12 | 6, 6, 6-os, bár ez a strófák többségére nem érvényes, félig a kisorondó felé billennek. A versszak berendezkedése elég archaikus, hiszen az egész cauda refrént alkot (gyakran viszont még egy sorral megtoldva, így kicsúszva az ungaresca-arányokból), s mindig csupán a nyitósorokban szerepelnek új verssorok. Ezek sem tartják magukat a 12-es nagysor végi rímeléshez, gyakorta szétrímelődnék 6+6-ra. Az, hogy az izorímes övezetet alkotó refrén csupa megszólításból áll, a XVII. század gyakorlatához közelíti a dalt.

Jaj nékem szegénynek,	6	<i>a</i>
Árva idegennek!	6	<i>a</i>
Elmúlt szabadságom,	6	<i>b</i>
Oda vigasságom!	6	<i>b</i>
Jaj, pártám, jaj, pártám,	6	<i>c</i>
Gyönyörű gyöngy pártám!	6	<i>c</i>
Édes szűz koronám!	6	<i>c</i>
Apám s anyám miatt vége lesz éltemnek,	12	<i>a</i>
Mert szegény fejemet adták idegennek.	12	<i>a</i>
Jaj, pártám, jaj, pártám,	6	<i>b</i>
Gyönyörű gyöngy pártám!	6	<i>b</i>
Édes szűz koronám! ¹⁶	6	<i>b</i>

Még egy, teljesen újszerű, mégis a 12-es alapú ungaresca szokásos keretei közt maradó verset be kell mutassak. Szerzője Csokonai Vitéz Mihály, s az újítás lényege felvillantja az ungaresca belső megújulásának lehetőségét, mellyel e korszak poétái már tudatosan éltek. Az idő- és szótagszám-élmény fenntartásával egyidejűleg ugyanis szembeállították a nagy vívmánynak számító harmadoló tizenkettest a felező hatosaival!¹⁷

¹⁵ *Világi énekek és versek B. P.* (1800, STOLL 2002, 557. sz.), 114a. Ugyanitt az 52. számú dal (*Calypsó sem élt oly nyughatatlanságban...*) ugyanezt a formát követi. A verset KÜLLÖS Imola 1976 óta készen álló, sajtó alá rendezett kéziratából idéztem a szerző jóvoltából.

¹⁶ *A Szűz leányok dallaji c.*, keltezetlen, XVIII. század végi ponyváról készült kiadása: VÉV 100. sz. A folytatásban egyébként a refrén megbomlik, idegen sorpárok kerülnek bele, majd az ének vége felé visszatér a fenti változathoz, a zárósor megismétlésével.

¹⁷ Ugyanezt a játékot figyelhetjük meg a később közlendő, *Ó mely sok hal terem a nagy Balatonba...* kezdetű szövegcsaládnál, melyben a zárósor (imitációval) ismét négy szótagú lesz. Csokonai ehhez képest azzal, hogy csak a rímet tartja meg, még az izo-szabálynak enged...

Egek! mi ez? menyegző-e? avagy tán tor?	12	8+4	<i>a</i>
Már akármi – legyen csontra minden kántor,	12	8+4	<i>a</i>
Ez nem komor estve,	6	6	<i>b</i>
Vígság van rá festve,	6	6	<i>b</i>
Mint mutatja a bor. ¹⁸	6	6	<i>a</i>

Az egy nyitósoros (quasi-quintain) változat ekkoriban elég ritka a magyar közköltészetben – hiszen a 2×12-es átszabása sem jellemző, mint láttuk. Petőfi és Arany hozzák majd divatba, nyilván a 8, 7 | 8, 8, 7-es mintáját követve. A legismertebb Petőfi-vers e formában *A király esküje* (szabályos 12-es nyitósorral), Arany kései költeményei közt is találkozunk vele, de nem mindig *a* | *bba* rímekkel, hanem az *a* | *baa* rímváltozattal is.¹⁹

A 12-es nagysorok nyílt imitációban leginkább felbontott vágáns nagysorokkal társulnak. Következő idézetünknel talán csak alkalmi ungarescásodás játszódtott le, hiszen a nyitósorokat más változatban, vándorstrófa-ként ismerjük több egykorú változattól. Alkalmi hozzáköltés volna csupán? Az ének mindenesetre nem ilyen képletű, hanem 12, 12, 8, 8-as szakaszokkal folytatódik.

Adjon Isten sok jót az olyan anyának,	12	<i>a</i>
Virágot ki nevel másnak, nem magának,	12	<i>a</i>
Szíve szakad nyavalyásnak,	8	<i>a</i>
Mégis kedveskedik másnak,	8	<i>a</i>
Nem tartja magának. ²⁰	6	<i>a</i>

Látszólag szintetikus az az ungaresca-féle, melyben 6+6, 6+6, 8, 8, 5-ös sorokat találunk (*aa* | *bbb*). Talán a nyitósorok nem igazán sikeres, hangsúlytalan 2. félsorú 7+5-ös tagolása a problémaforrás?

Bántják és borítják az igaz szerelmet,
Ellenkező próbák, és visel szerelmet,
Ki Vénusnak táborában,
Kupidónak hatalmában
Van birtokában.²¹

*

Az ungaresca-képzés régi módszere – mely szerint a nyitósorpár vagy vágáns, vagy az ütem-hangsúlyos divat-sorok valamelyike (6+6, 8+3) – a XVIII. században is továbbél. Nem kizárt, hogy több, ungarescává alakítva ránk maradt dallamnak létezett korábban izometrikus változata, melyet a nyitósorpár őriz. Lássuk tehát először ennek a vágáns-kanásztáncos csoportnak a képviselőit!

¹⁸ Csokonai Vitéz Mihály: *Marjai leányok tanítója, ... Makó Mihály nevenapjára* (1. vsz.)

¹⁹ Pl. *Aj-baj* (1869); *A sors húmora* (1879).

²⁰ *Beregszászi Tóth Péter gyűjteménye* (1736–1738, STOLL 2002, 197/II. sz.) 74b. Érdekes, hogy az ének nem ungaresca-strófákkal folytatódik, hanem 12, 12, 8, 8-asokkal.

²¹ *Szíveket Újító Bokréta* (1770, STOLL 2002, 299), XXXII. VERSÉNYI 1914, 78.

Talán még a XVII. század végén keletkezett az a lakodalmi dal, melyben az énekmondó az asztalok (s a mellettük ülő fehérnépek) közt somfordál, éhségről, szomjúságról panaszkodik, s végtelen kunyerálással ostromolja a vőlegényt és a menyasszonyt. Viszonylag korai kéziratokból ismerjük, már az 1720–30-as években énekelték, néhány leszakadt strófája pedig nyomon követhető egészen a XIX. századig s a folklórig. A versforma és a rímelés egyaránt archaikus: 14, 14 | 8, 8, 6, illetve *aa* | *aaa*.²²

Halljátok meg panaszimot: bizon nem kicsin van,	14	<i>a</i>
Mert hasamban nagy üresség jóllakás miatt van!	14	<i>a</i>
Úgy búsulok, hogy az tálban,	8	<i>a</i>
De nem az én tarisznyámban	8	<i>a</i>
Hever az sült kappan. ²³	6	<i>a</i>

A daltípus nem zárt szöveggént, hanem – egy-két szakasz erejéig – laza kontaminációban állt más szövegcsaládokkal. Ez azért is érdekes, mivel az alábbi strófa nyitósoraiban korai, figyelemre méltó adatot láthatunk egy vándor sorpár ungarescában való részvételére:²⁴

Az torkamot az pókháló szintén általfogta,
Teneremet az éneklés szintén felrontotta,
Senki dutkáját nem adta,
Noha énekem hallgatta,
Ha csak mosolgatta.²⁵

Ezzel a „vendégszöveggel” hasonló helyzetben, strófafőn találkozunk egy XIX. század eleji asszonycsúfolóban:

A tenyerem az éneklés nagyon elrontotta,
Pókháló is a torkomat szintűgy általfogta,
Diluj, szívem, diluj, lelkem, diluj da de dánom,
Uccu, diluj, diluj, diluj, diluj da de dánom!²⁶

²² Jó lenne, ha többet tudnánk a dallamról, ebben viszont kénytelenek vagyunk Bartalus Istvánra hagyatkozni, aki talán Almási Sámuel egyik kottás gyűjteményéből másolta az 1870-es években a *Jó szerencsét, egész háznép...* kezdetű dallamot. Ez egy intő-oktató ének, melyet a vőfély énekelt, s megtaláljuk benne a mi szövegünk néhány kontaminált strófáját (kiadása: MNT III/A 437. sz.). A dallam egyébként a *Ritka kertben...*-család tagja; egyike azoknak a szláv dallamoknak, melyek már a XVII. században eljutottak Magyarországra, s a XVIII. század közköltészetében gyakran találkozunk utódaival (pl. RMKT XVIII/4. 470.; a típus részletes elemzése: SZENDREI–DOBSZAY–RAJECZKY 1979, II/140. táblázat, illetve CSÖRSZ 1996.)

²³ *Bocskor-kódex* (1716–1739, STOLL 2002, 180. sz.), az 1720–30-as évek kézírásával; CSÖRSZ 2003, 171–173. (1. vsz.) A szövegcsalád kritikai kiadása az RMKT XVIII. előkészületben lévő *Közköltészet* II. kötetében kap helyet.

²⁴ A Bocskor-féle feljegyzéssel egykorú, *Bathó Mihály-ék*-beli (1728 k.) változatban is szerepel (KOCZIÁNY 1957, 114.), a későbbiekből viszont hiányzik – igaz, ezekben más vándorsorok kapnak helyet, pl. a *Bátyám a szakállát...* és effélék.

²⁵ Uo., 173. (11. vsz.)

²⁶ *Pater Vitus verseskönyve* (1800 k.–1831), RMKT XVIII/4. 37/I. sz. (5. vsz.); ugyanitt ennek továbbköltései következnek a 6–7. strófában.

A vágáns nyitósorú típus közismert képviselője az a szövegcsalád is, melyet a hétéves háború korára datálnak.²⁷ A nyitósorok szótagszáma – más vágáns sorokhoz hasonlóan – gyakran ingadozik (7/8+6); a kulminációs középpont a cezúránál van, néhány versszakban kereszt-rímetek is találunk e helyen. A strófa rímszerkezete elég archaikus: *aa | bbb*, ekkoriban már kivételesnek számít.

Jó bort kezdte hordóban mostan a csaplárné,	13	<i>a</i>
Rajta iszik, vígan van nyalka katonáné,	13	<i>a</i>
Húzd meg, Marci, a nótát,	7	<i>b</i>
Ne kíméljed a húrját,	7	<i>b</i>
Megadom az árát.	6	<i>b</i>

Jó emberem a csaplár, nem kell félni tőle,
Hogy megmondja uramnak, megalkudtam véle,
Nossza, rajta, csak igyunk,
Mondván: jó helyett vagyunk,
Estig dombéروzzunk!²⁸

Ez a fajta ungaresca még a XVII. századi hagyományt őrzi: a belső sorok nemcsak a zárósor rímét határozzák meg, hanem az információ típusát is. Ennél a típusnál ugyanis három azonos modalitású, szerkezetű szövegegységet találunk (három megszólítást, három tárgyat, egy alanyhoz tartozó három állítmányt stb.). Kivételek persze itt is akadnak, főként kijelentő és felszólító alakok egybejátszatása, miként az idézett versszaknál láthatjuk.

A *Generalis insurrectio* dallamát Pálóczi Horváth Ádám lejegyzésében ismerjük, s abba a típusba tartozik, mint az *Ez a pohár bujdossék...* (l. később), mivel a nyitósorok a záróhangnál kvarttal lejjebb, a domináns akkordot írják körül, s csupán a melódia végére tornásszuk fel magunkat a záróhangra. Ebben nem nehéz felfedezni a hangszeres zene oktávzáródásainak hatását.²⁹

Meg-bo-lon-dúlt a vi-lág, fegy-ver-ben az or-szág,
El-múlt a szép bé-kes-ség, tá-madt sok el-len-ség.

Ösz-ve-vesz-nek ki-rá-lyok, Nagy ha-tal-mas csá-szá-rok,

U-ri mál-tó-sá-gok.

²⁷ A legkorábbi, teljes szövegváltozat kiadása: VÉV 200. sz. (A verset 1740-re keltezi a kolofon.)

²⁸ Jankovich Miklós: *Magyar világi énekek* (1789–1793, STOLL 2002, 383. sz.) 13b (1. és 3. vsz.); L. még: *Generalis insurrectio. Ötödfélszáz Énekek* (1813, STOLL 2002, 639. 305. sz. BARTHA–KISS J. 1953, 399.

²⁹ ÉP 149. sz.

Egy népszerű tus, a német eredetűnek tartott,³⁰ latinul is terjedő *A bujdosó pohár nótája* a vágáns 7+6-os nyitósor 6-os felsorát teszi állandó sorvégi refrénné és zárósorrá, a dallamoknál már megfigyelt, szövegekben igen ritka *tiszta imitáció* jegyében. Ezt a dal (talán a magyarnál korábbi) latin fordításaiban is követték. A népi dallamváltozatok némelyikében egyébként erre a felsorra háromféle zenei motívum esik, ezzel oldva fel a monotóniát. Előfordul egyébként a szöveg ismétléseinek elhagyása és új sorok szerepeltetése is.³¹

Ez a pohár bujdossék, éljen a barátság!	Hoc poculum vagatur, vivat societas!
Kézről-kézre adassék, éljen a barátság!	Manuatim tradatur, vivat societas,
Éljen, éljen éljen a,	Vivat, vivat, vivat haec,
Éljen, éljen, éljen a,	Vivat, vivat, vivat haec,
Éljen a barátság! ³²	Vivat societas! ³³

Ez a po-hár búj-dos-sék, Él-jen a ba-rát-ság!
Kéz-rül-kéz-re a-das-sék, Él-jen a ba-rát-ság!

Él-jen, él-jen, él-jen az Él-jen, él-jen, él-jen az

Él-jen a ba-rát-ság!

Ugyanez figyelhető meg egy – talán szintén XVIII. századi eredetű – népi újévköszöntőnél, melyet a Székelyföldön, Pákén jegyeztek föl.³⁴ Itt a refrén-értékű felsor dallama is azonos, tehát a tiszta imitáció mind zenei, mind szövegszinten megjelenik. A belső sorok dallama a ritkább utat követi, hiszen sorai nem ismétlődnek, hanem szinte tükörfordításai egymásnak:

Szintén ide tartozik az alábbi, 8 és 6 szótagú sorokból és felsorokból építkező komplex forma, mely nem más, mint a háromrészes allemande³⁵ kései, verses visszatükrözése! Elég ritka jelenség már a korszak magyar irodalmában is.³⁶ A középsor cezúráig tartó fele azonban

³⁰ Német–olasz változatát l. MNT III/B 378.

³¹ Pl.: *Éljen, éljen, éljen az, / Éljen köztünk az igaz, / Az igaz barátság...* A közölt dallam az *Ötödfélszáz énekekből* való; EP 162. sz.

³² Horváth András-ék. (1799–1800; STOLL 2002, 444. sz.) 40b.

³³ *Ötödfélszáz Énekek* (1813, STOLL 2002, 639. sz.) 341. sz. BARTHA–KISS J. 1953, 416–17.

³⁴ Változatát l. ugyanonnan: FARAGÓ 1958, 444–445.

³⁵ Részletesen l. a XVI. századi zenei fejezetben!

³⁶ Később, a rokokó strófatípusok közt látunk majd hasonlót, miként a hangszeres dallamoknak is inkább erre a rétegre jellemző.

éppúgy 8 szótagú, mint a belső sorok (*bbb*), ezáltal az imitáció „nem megy vissza” a strófa elejére, hanem középről kezdve analizálja. Ebben a sorban gyakran belső rímet is találunk a 4. és 8. szótag között – ez is késő vágáns sajátosság. A zárósorot a kéziratok szerint ismételve énekelték.

Jó napot, gazdasszony, vártál-é katonát?	12	<i>a</i>
Főzzél hamar ennem, hozz le fél szalonnát,	12	<i>a</i>
Te szolgáló, rossz leányzó, fűtsd bé jól a szobát,	14	<i>a</i>
Vedd le, szolgál, a nyergemet,	8	<i>b</i>
Akaszd szegre fegyveremet,	8	<i>b</i>
Az köpönyegemet.	6	<i>b</i>

Feleségem nem volt, gyöngye legény vagyok,
 Aki volt is kettő, immár régen megholt,
 Pünkösöd tájban, aratásban tavaly jég alá fült,
 Nem tagadam, édes kincsem,
 Menyecskéken könyörültem,
 Szükségekről tettem.³⁷

Az alábbiakban két, ízig-vérig középkori vágáns vers tartalmi és formai találkozását kísérhetjük figyelemmel egy „többlépcsős” ungarescában. A *Kedves rajom, szép leányom...* kezdetű daltípus a válogatós leány és anyja közt zajló párbeszédet idéz, melyben sorra veszik a különböző mesterembereket. A leány mindegyiket kigúnyolja, ám a diákot nem kosarazza ki – mindig az „értelmiségi” (diák, pap, rabbi) mellett dönt. A daltípus térségünk minden nyelvén ismeretes, legalább a recens folklórból.³⁸

Az alapszűzsé hat versszakon át tart: a nyitósorokban az anya kérdez, a belső és zárósorok pedig a leány szavai. Ez a szakasz 14 (8+6) szótagú nyitósorokhoz képest *kétszeres hosszúságban* folytatódik, egyre rövidebb sorokkal: 7, 7, 6, 6, 3; rímei pedig *aabbx*.

– Kedves rajom, szép leányom, kertem rózsaszála!	14	<i>x (R)</i>
Férjhez mégy-é te nemeshez, kényesen nevelthez?	14	<i>x</i>
– Nem kell ő nemessége,	7	<i>a</i>
Mert teste igen gyenge,	7	<i>a</i>
Ott hamar az köszvény	6	<i>b</i>
Elválaszt, mint törvény	6	<i>b</i>
Nemestől.	3	<i>x</i>

– Kedves rajom, szép leányom, kertem rózsaszála!
 Férjhez mégy-é te kámzsáshoz, pellises baráthoz?
 – Uram, őrizz csudától,
 Rút, éktelen majomtól!
 Holtig inkább pártát
 Viselek harminc párt,
 Nem megyek!³⁹

³⁷ *Dunántúli verseskönyv* (1802, STOLL 2002, 563. sz.) 33b–34b (1. és 5. vsz.); egy másik, XVIII. század végi szövegváltozatát l. VÉV 201. sz.

³⁸ SUDÁR Balázs szíves közlése szerint még a törökök is ismernek hasonlót. A műfaj történetéről és változatairól l. RMKT XVIII/4. 452–454.

³⁹ *Solymosi József-ék.* (1748–1751, STOLL 2002, 216. sz.); RMKT XVIII/4. 71/I. sz. (1–2. vsz.)

E ponton a dal eltérő szövegezésű, későbbi variánsai véget is érnek. A régebbiek viszont folytatódnak, s egy kilenc szakasznyi diákdicsérettel töldják meg a válogatós leány dalát. A továbbköltésben a 14-es nyitó sorok elmaradnak, s a leválasztott 2. félstrófa lesz önálló egység (7, 7, 6, 6, 3; *aabbx*).

Ez a toldott ungaresca nagyon ismerősen csenghet, hiszen a XVII. században már találkoztunk vele a *Házasságra, jaj, magam...* kezdetű dalban. Valószínűleg ennek a dallama élt tovább, mert a diákdicséret egyik, önállóan följegyzett változatában szintén megismételt záró sorokat találunk.⁴⁰ A forma megfelel a szintén XVIII. század közepi, éppúgy diák-tematikájú szöveg, *A mesterség igája* strófaképletének is.⁴¹ A *c* sort quasi refrénnek nevezhetjük, bár nem szó szerinti, csak tematikus elvű: minden 5. sorban a *deák* szó valamilyen ragozott alakja áll.

Van becsületi rakás,	7	<i>a</i>
Mert van tógája rókás,	7	<i>a</i>
Abban, mint egy páva,	6	<i>b</i>
Lépdegél sétálva	6	<i>b</i>
Az deák. ⁴²	3	<i>x</i> (' <i>R</i> ')

Mit látunk tehát? A metrikai kontamináció újabb (idővel egyre gyakoribbá váló) jelét. A XVIII. századi közköltészetben külön csoportot alkotnak ugyanis az ún. *csali nóták*. Az efféle, „széles nyomtávú”, gyakran lassú dallamra énekelt nyitó sorok után a cauda mindig pattogósabb, táncritmusú sorokból, valószínűleg önálló dallamstrófákból áll. A két vers- és zenei rendszer találkozásának nemcsak ungaresca-elvű példái vannak, de nyilvánvaló, hogy a fenti szövegcsalád és talán korábbiak is (no meg a hangszeres fejezetekben látott, stílus-, hangnem- vagy ritmusváltó melódiák) termékenyen hathattak az ilyen komplexumok születésére.⁴³

Térjünk vissza a többretegű ungarescákhoz! A fentihez egészen hasonló jelenséggel találkozunk egy barátságoló dal metrikai játékában is, mely akár rondó-féle is lehetett volna, ám a záró sor belső bővülései az ungarescához közelítik.⁴⁴ A vers 7+7 osztású 14-es nyitó sorai után hosszú, komplex refrén következik.⁴⁵ Elején két hatos áll, majd egy 10, 7, 6 szótagszámú szakasz. Ez nemcsak dallamának reflexióiban rokon a nyitó sorokkal, hanem hetes alapú építkezésében is. Az *Ezer bajod meg kettő* sor második felét azonban belső ismétléssel (echo) megduplázza, a következő sor ezt „dadogja” tovább, s csupán a záró sor fejezi be a mondatot.

⁴⁰ *Scholábúl már kijöttem... Dezső Mihály memoriáléja* (1729–1761, STOLL 2002, 192. sz.), 35–37.

⁴¹ *Collectanea poëtica* (1764–1784) STOLL 2002, 271. sz.) 36a–38a.

⁴² RMKT XVIII/4. 71/I. sz. (7. vsz.)

⁴³ Magyar nyelven viszonylag későn, a XIX. század elején találkozunk a jelenséggel, mely egyértelműen olyan szövegcsaládokat kerít hatalmába, melyek korábban már számtalan izometrikus feljegyzésben ránk maradtak. A kérdésről bővebben írtam a *Béborula, már elműla...*, illetve *Gyere be, rózsám...* szövegcsalád kapcsolódásait elemezve: CSÖRSZ 2002.

⁴⁴ A versnek nem minden változata ilyen.

⁴⁵ A refrén nemcsak a metrika szintjén összetett: a záró sor mindig tízzel nagyobb számmal érzékelteti a kicsűlt barát bajait: *Meg-meg tizenkettő; Meg-meg huszonkettő; Meg-meg harminckettő*.

Szerkesztése tehát az ungarcsa azon alapjaihoz áll közel, ahol az izometrikus sor első félsorának ismétlése „távolítja el” a szintaktikai egységeket.

Sírasd meg azt az időt, melyben deákká lettél,	7+7	14	<i>a</i>
Sárral prémezett dókát nyakadba kerítettél!	7+7	14	<i>a</i>
Jaj, szegény, odavagy,	6	6	<i>b</i>
Rémítő csuda vagy,	6	6	<i>b</i>
Ezer bajod meg kettő, meg kettő,	7+3	10	<i>c</i>
Meg-meg kettő, meg kettő,	4+7	11	<i>c</i>
Jászos az esztendő! ⁴⁶	6	6	<i>c</i>

A referencialitás az ilyen szövegeknél mind „horizontális”, mind „vertikális” irányban megjelenik, áthatja a verset. Az echózás a korszak költészetében kulcsszerepet játszik, néhány versformának épp ez a legjellemzőbb vonása.⁴⁷ Már nyugat-európai reneszánsz táncokban megfigyelhetjük azt a szerepkörét, mely – a kertészek oltó munkájához hasonlóan – a sor közepén eltéríti annak irányát, mintegy oldalhajításokat hoz létre, s csak később térünk vissza a megkezdett gondolathoz. Egy közismert, XVI. század közepi *Branle de Bourgogne*-t idézve:

A mikro- és makrostruktúra párharcának lehetünk itt tanúi. Az echózás ugyanis éppúgy megszakasztja a vers építkezésének főirányát, másodlagos, akusztikai jellegű játék felé viszi el az olvasó vagy hallgató figyelmét (tehát áttérrel a laza motívumfűzés, a mikrostruktúra felé), s váratlanul csap vissza a nagysor megkezdett mondatának végére. Mindez nagyon közeli rokona a *beékelődő refrén*nek, mely Nyugaton igen korai emlékekben is megtalálható. A koherens szövegsorok közé szúrt halandzsá refrén néha saját metrikai rendszerét ülteti be az „anyaformába”, mintegy vendégszövegként illesztve oda. A „beszúrtság”, a szervetlenség jegyeit persze mindig magán viseli, pl. azt, hogy tüntetően nem a szintaktikai határponton következik, hanem „útközben”.⁴⁸

A következő verstípus a fenti összefüggések együttesét adja. Mint már többször láttuk, az ungarcsa gyakran épül fel két eltérő modalitású vagy szerepű félszakaszból. Ilyenkor a nyitó sorok nagyobb szótagszáma többnyire valamiféle kérdést hordoz, talán recitativabb előadásban. Nemcsak a válogatós leány dalára gondolok itt, hanem a *Micsoda mester a kendura...* kezdetűre is. Ennek alapváltozata talán így hangzott:

⁴⁶ *Énekes Gyűjtemény* (1799), I. 60. sz.; RMKT XVIII/4. 76/VIII. sz. (1. vsz.)

⁴⁷ Pl. *Ha valaki vígan él...* (BARTHA 1935, 93. sz.)

⁴⁸ CSÖRSZ 2002, 140.

* Micsoda mester a kend ura? Fazokas ökelme.
Ha kimegy is, ha bejön is, fazokas ökelme.

Ilyen variáns persze nem maradt ránk, mivel a feljegyzésekben mind a nyitó-, mind a zárószakasz kilép a vágáns-izometrikus övezetből. A nyitósor közepére egy megszólítás ékelődik be, négyszótagú kissorai pedig obszcén dadogással utalnak a zárósorra, mely egyúttal a 20 szótagra hízott nyitó nagysor végére reflektál.

– Micsoda mester a kend ura, *kincsem, galambom?* – Fazokas ökelme.
Ha kimegy is, faz-, faz-, faz-,
Ha bejön is, faz-, faz-, faz-,
Fazokas ökelme.⁴⁹

A *Mikor masírozunk, kapitány uram?* kezdettel ismert szöveg érdekessége, hogy – mint azt a dallam is megmutatja – megismételt első sora után zenei szekvenciák következnek a belső sorokban, de azok szövege megegyezik.⁵⁰ Ilyen dallamokat elsősorban nem magyar, hanem cseh-morva és szlovák forrásokból ismerünk e korszakból.⁵¹ A 7+5-ös nyitó sor elég ritka ebben a csoportban, de a szomszédnépek körében gyakorinak számít.

Mikor masírozunk, kapitány uram?
Holnap, holnap, holnapután,
Csütörtökön ebéd után,
Édes katonám.

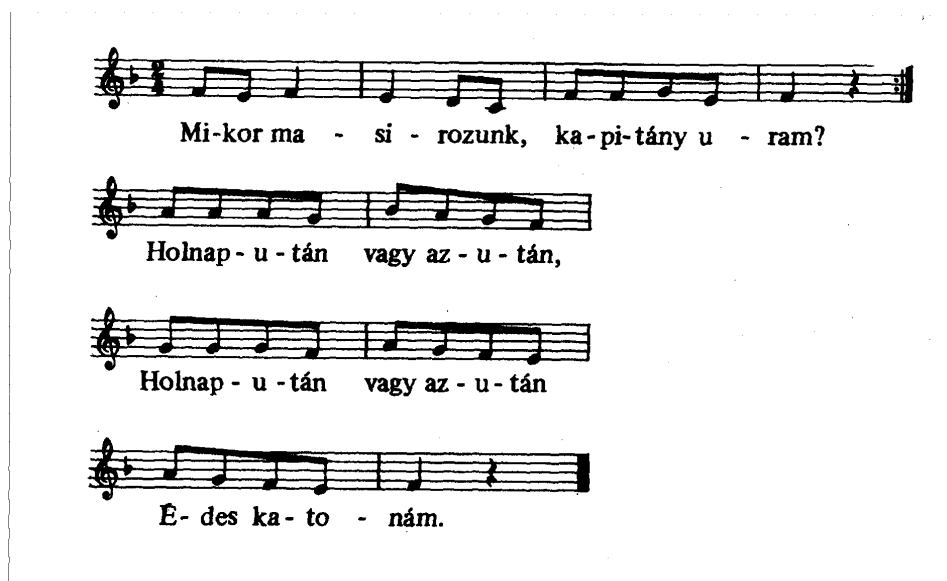
Rongyos a köpenyem, kapitány uram!
Itt a szabó, ki kiszabja,
Vicekáplár, ki megvarrja,
Édes katonám.⁵²

⁴⁹ RMKT XVIII/4. 49/III. (1. vsz.)

⁵⁰ *Ötödfélszáz Énekek* (1813, STOLL 2002, 639. sz.) BARTHA–KISS J. 1953, 230. Az alább közölt kotta forrása: ÉP 93. sz.

⁵¹ 6+5, 6+5, 7, 7, 5-ös szótagszámú rokon: *Kdo stojí za stenú a kam myslí jít.* Johana Lačna-ék. (1806) MINÁRIK 1969, 277–79. Zárt imitációs metrumú magyar változat: *Alacson a csizmám, magas a sarka*, MNT IV. 486. 6+5, 6+5, 6, 6, 5, *aabbb*. Közli: VARGYAS 1981, 128.

⁵² Papszász György versgyűjt. (1770 k.) 5b-6a (1. és 6. vsz.)

Nyitósorból a vágáns csoportban sem kell mindig kettőnek lennie; ha elég nagy a szótagszáma (tehát karakterisztikusan különbözik a belső soroktól), egy is elég belőle. Mint a XVII. századnál már említettem, ez elég kései fejlemény a magyar költészetben. Épp ekkoriban, a XVIII. század közepe táján szaporodik meg egy kicsit. A zárósor ilyen esetben a nyitósor rímét viszi tovább, a belső sorok pedig – néhány esetben – a nyitósor cezúrájában álló rímet (máskor azonban az egész versszak cezúrástól-zárósorostól egyetlen rímre épül):

Nosza, sógorom-asszony, fogjad lopótököm,	13	<i>a</i>
Míg a csapat tíz akós,	7	<i>b</i>
Muskaláttal illatos	7	<i>b</i>
Hordóban beütöm.	6	<i>a</i>

Jobb nékem mulatozni a pintes korsónál,
 Mintsem otthon koplalni,
 Mellette fáradozni,
 S ülni guzsalyomnál.⁵³

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a hetes szótagszámú, közismerten kétarcú sorok a dal számos strófáját uralmuk alá hajtották. Ebben az esetben a nyitósor 7+7-essé vált és szét-rímelkedett, így megszűnt az imitáció a szótagszámok szintjén, csak a rímeké maradt – megfordulva: *abaab*.

Az urad hadd koplaljon,	7	<i>a</i>
Te meg itt egyél s igyál!	7	<i>b</i>
Ha elvett, hadd dolgozzon,	7	<i>a</i>
Izzadozzon, ruházzon,	7	<i>a</i>
Te velünk vigadjál! ⁵⁴	6	<i>b</i>

⁵³ Szép új világi mulatságos énekek (é. n.) RMKT XVIII/4. 22/I. sz. (4. és 11. vsz.)

⁵⁴ Uo. (13. vsz.)

A XVII. századra visszavezethető, talán cseh eredetű, nem-imitációs ungaresca-altípus, az ún. *Nyúl*-strófa továbbélő formája arról ismerhető fel, hogy a nyitósorok 8+3-as osztásúak. Az 5+5, 5+5, 8, 8, 6/7-es formából alakul ki a 6+3-as, majd 8+3-as nyitósorral ellátott, gyakran 3 szótagú zárósoros típus.

Énekeljünk Cypriának, drága kincs,	11	<i>a</i>
Mert ez életasszonyának párja nincs,	11	<i>a</i>
Rózsa nyíl ennek nyomában,	8	<i>b</i>
Bársony ennek birtokában	8	<i>b</i>
A bilincs. ⁵⁵	3	<i>a</i>
Megittad már hat ökrömet egy pénzig,	11	<i>a</i>
Három vasas szekeremet egy szegig,	11	<i>a</i>
Kilenc borjas tehenemet,	8	<i>b</i>
Újjonnan csinált ekémet,	8	<i>b</i>
Ó, gonosz! ⁵⁶	3	<i>x</i>

A 8+3-as osztás egyébként izometrikus versszakoknál is gyakori (nemcsak a XVI. században); gondoljunk csak a *Bodrog partján nevelkedett tulipán* vagy a *Korcsmárosné kápolnája a pince* szövegeire!

Alábbi mulatódalunkban szintetikus helyzetbe kerülnek a 8+3-asok (ez sem lesz ritkaság a jövőben). A hetes belső sorok azonban a szokott módon átveszik a strófa szerkezete fölötti uralmat, s izometrikus övezetet hoznak létre, vakrímes zárósorral.⁵⁷

⁵⁵ Csokonai: *Két szerető dalja*. Ugyanilyen formában: *Szerelmes fogadás; Bár az ég búsulva...*

⁵⁶ *Különféle versek és dalok* (XIX. század eleje, STOLL 2002, 534. sz.) 15b–16a (1. vsz.). A nyitósorok tulajdonképp keresztrimes felsorokra oszthatók, így erős a gyanúm, hogy valójában egy ungarescásított izostrófával van dolgunk.

⁵⁷ Egy Bihar megyei mondókában még tovább bővül a *cauda*: 11, 11 | 7 7 7 7 7 (*aa* | *bbbbb*). FARAGÓ–FÁBIÁN 1982, 1521. sz.

Ha elmegyek a korcsmába ballagvást,	11	8+3	<i>a</i>
Le is ülök a lócára nagy bizvást,	11	8+3	<i>a</i>
Ha egy icce bort kérek,	7	7	<i>b</i>
Másikért megfizetek,	7	7	<i>b</i>
Úgy iszom én a jó bort.	7	7	<i>x</i>

Ha elmegyek szeretőmhöz ballagvást,
 Le is fekszem az ágyára nagy bizvást,
 Karjaimat ráraakom,
 Csecsit-farát tapintom,
 Szép orcáját csókolom.⁵⁸

Ezt tapasztaljuk egy másik virágénekénél, mely a népszerű *Ellopták szívemet, jól érzem* strófaszerkezetével rokon. A 6+3-as nyitósorok egy 3 szótagú zárósorot „ígérnek” a versszak végére, ám több forrásban két, refrénértékű zárósorot találunk (talán enyhíteni az éles váltást a különböző szótagszámú sorok között). Dallamuk azonban egyetlen, 6 szótagú sor, *A nyúl éneke*hez hasonló ritmikai megnyugtatóssal. A zenei sorok képlete tehát: **AABBC**.

Virágok gyöngyszínű harmatja,	9	6+3	<i>a</i>
Szívem igaz mézes falatja,	9	6+3	<i>a</i>
Angyali képe szívemnek,	8	8	<i>b</i>
Tündöklő napja éltemnek,	8	8	<i>b</i>
Kedvesem,	3	3	<i>c</i>
Édesem. ⁵⁹	3	3	<i>c</i>
Hogy el akarsz menni, de bánom,	9	6+3	<i>a</i>
Személyedet jaj, holtig szánom.	9	5+4	<i>a</i>
Éltem halálra kell adnom,	8	8	<i>a</i>
Magamat fel kell áldoznom,	8	8	<i>a</i>
Édesem,	3	3	<i>b</i>
Kedvesem. ⁶⁰	3	3	<i>b</i>
Ellopták szívemet, jól érzem,	9	6+3	<i>a</i>
Aki ellopta is, esmérem,	9	6+3	<i>a</i>
Tied vagyok, rabod vagyok,	8	4+4	<i>bb</i>
Megkötözött foglyod vagyok,	8	8	<i>b</i>
Édesem. ⁶¹	3	3	<i>a</i>

⁵⁸ *Veress Márton-ék.* (1793, STOLL 2002, 419. sz.) 71b; VÉV 285. sz.. Hasonló szerkezetű: *Szíveket Újító Bokréta* (1770) STOLL 2002, 299. LV. sz. (VERSÉNYI 1914, 112.) 8, 8, 6, 6, 6-os sorai *aa | bbc* rímekkel állnak. Belső sorai és zárósora egyaránt 3+3-as osztásúak, így valóban csak a rím szervezi meg a versszakot.

⁵⁹ *Szíveket Újító Bokréta* (1770; STOLL 2002, 299. sz. (VXXV. VERSÉNYI 1914, 61.

⁶⁰ *Dávidné Soltári* (1790–1791, STOLL 2002, 393. sz.) 112. sz. Dallammal: BARTHA 1935, 84. és BARS 1988, 54.

⁶¹ *Ötödfélszáz Énekek* (1813) BARTHA–KISS J. 1953, 139. Ugyanitt latin bordalként is szerepel; zárósora éppígy vakrím. Uo., 353. A közölt dallam forrása: ÉP 65. sz.

El - lop - ták szi - ve - met, jól ér - zem,
A - ki el - lop - ta is, is - mé - rem;
Ti - ed va - gyok, ra - bod va - gyok,
Meg - kö - tö - zött foglyod va - gyok,
É - de - sem!

*

A fentiekben áttekintettük a vágáns nagysorokkal, illetve felező tizenkettes kezdődő XVIII–XIX. századi ungarasca-típusokat. Ideje, hogy azokat is sorra vegyük, melyekben a korszak saját szülöttei vagy átvételei, illetve olyan korábbi import sortípusok szerepelnek, melyek régebben csak elvétve fordultak elő verseinkben, de ekkoriban dominánssá váltak.

Ide tartozik egy magyar és egy szlovák szerelmi szöveg, ahol 8+5-ös, illetve 8+6-os nyitósorokat, majd 6-os vagy 8-as belső sorokat és ismét 5-ös vagy 6-os zárósorot találunk. Itt még a tartalom is követi a formát (a belső sorok kivételével ugyanis megszólító alakokat találunk sorvégeken). A magyar dal nyílt imitációval született, a szlovák zárttal.

Nékem bizony csak te kellesz, gyenge violám,	13	<i>a</i>
Drága, kedves, kellemetes gyöngyöm, violám,	13	<i>a</i>
Csókkold meg az orcám,	6	<i>a</i>
Légy jegybéli mátkám,	6	<i>a</i>
Pünkösdi rózsám! ⁶²	5	<i>a</i>
„Jako já mám chodívat k nám, mé milé srdéčko?	14	<i>a</i>
U vás stará baba šemre, sivá holubičko.”	14	<i>a</i>
„Dajte babe groš na marec,	8	<i>b</i>
Nech zahasí ten kahanec –	8	<i>b</i>
Príjd’ len, holubičko!” ⁶³	6	<i>a</i>

A magyarhoz visszatérve: ennek a korszaknak jellegzetes sortípusa a 8+5-ös, mely a XVII. század második felétől szaporodik meg a világi költészetben. Zárt imitációs használata elég ritka; az első ilyen magyar verseket (ha a már idézet *Az rigónak ő szólása...* XVII. század eleji kísérletét nem számítjuk) Amade írta ebben a formában. Például:

⁶² *Dávidné Soltári* (1790–91, STOLL 2002, 393. sz.) 50. sz. Egyező metrumú, *aa | bba* rímelésű szlovák köz-költészeti alkotást idéz MINÁRIK 1979, 123. (*Z okenečkem volávala...*)

⁶³ *Písň svetské slovenské* (XVIII. sz. 2. f.) MINÁRIK 1969, 281–82. A nyitósorok 2. felsorai és a zárósor minden versszakban megegyeznek. Azonos szótagszámú ének: *Dala bych si žilu sekati* (*Oblectamenta animi*, 1827); *uo.*, 420.

Én kesergek és epedek, mint remeteszív,	13	<i>a</i>
Jut eszemben, tün szívemben: volt-e vajha hív?!	13	<i>a</i>
De reménlem, hogy megéri,	8	<i>b</i>
Hogy az Isten ott megveri,	8	<i>b</i>
Azhol nem volt hív. ⁶⁴	5	<i>a</i>

A 8+5-ös nagysor egyébként egy ízben a másik leggyakoribb 13-as, a 7+6-os vágás nagysor ellentétpárjaként szerepel.⁶⁵

A korszak egyik legnépszerűbb ungaresca-jellegű szövegcsaládja a *Hol lakik kend, húgomasszony? Keresztúrtban* kezdetű. Asszonycsúfoló, házassági panasz és mulató versszakai egyaránt népszerűek.⁶⁶ Formai mintaként és dallamforrásként szolgálhatott Verseghy Ferenc *Örzsike* című dalához is.⁶⁷

Ebben a tiszta imitációs ungarescában a nyitósor záradéka és a zárósor szövege – az 1. versszaknál legalábbis – megegyezik. Az *ujjú* réja (amit több kéziratban és ponyván megtalálunk, utóbbi helyeken háromszoros bővítéssel⁶⁸) megkettőzi a zárósort, s így beavatkozik a dallamba, mely a *Régi szokás e nap nálunk Balázst járni* kezdetű szokásdalban is továbbél. Ez az eljárás egy izometrikus szöveghez tapasztott refrén esetében is fennmaradt (igaz, egy késői, 1834-es kéziratban): *Eszemadta, ijú, eszemadta*.⁶⁹

– Hol lakik kend, húgomasszony? – Keresztúrott.	12	8+4	<i>a</i>
– Kinek híják a kend urát Keresztúrott?	12	8+4	<i>a</i>
– Bíróleány vagyok én,	7	7	<i>b</i>
Híres dáma vagyok én	7	7	<i>b</i>
Keresztúrott, ujjú, Keresztúrott. ⁷⁰	10	6+4	<i>a</i>

Nincs megýénkben szebb leányka Örzsikénél,
Vénus sem szebb alkotmányka termeténél,
A napfény sem hathatóbb,
A hús hold sem bájolóbb
Kék szeménél.⁷¹

Az előbbi szövegtípusból származik a mai magyar és (ungarescáknál példátlan módon) román folklórban egyaránt népszerű, dallamát tekintve cseh-morva eredetű *Komámasszony*-család. A nyitósorok 2. félsora és a zárósor a legtöbb változatban megegyezik. Már korszak-

⁶⁴ AMADE 1892, 182. L. (1. vsz.), kéziratok énekeskönyvekben is gyakran szerepel.

⁶⁵ *Kurva vagy te, Badariné...* Ötödfélszáz énekek (1813), 375. sz.

⁶⁶ Kritikai kiadása, folklórvariánsokkal: RMKT XVIII/4. 25. sz.

⁶⁷ MNT II. 78/b. XIX. századi szlovák változatai: Jozef Czupra gyűjteményéből ismert (GALKO 1958, 194. sz.).

⁶⁸ A szövegcsalád kezdete ponyván: *Tanuld, asszony, az uradat megbecsülni*. RMKT XVIII/4. 25. sz. egyik variáncsoportja.

⁶⁹ *Vári Szabó Sámuel-ék.* (1834, STOLL 2002, 803. sz.) Nota 203. (*Nem vagyok én olyan, mint más...*)

⁷⁰ *Herschman István-ék.* (1746–1797; STOLL 2002, 310. sz.) 155–56. (1. vsz.)

⁷¹ Verseghy Ferenc: *Örzsike*. VERSEGHY 1806, 167. (1. vsz.)

kunkból ismeretes, az átmeneti forma pedig a múlt század végéig tartja magát hagyományainkban.

Jöjjön hát kend, komámasszony, igyunk egyet,
 Úgyse találunk a földön igaz férjet,
 Bort iszik ő, és megcsal,
 Mi is úgy élünk azzal,
 Komámasszony.⁷²

Falu végén a kocsmában jó bort mérnek,
 Jöjjön, kedves komámasszony, igyunk egyet,
 Jaj, be fáj a gyomrom,
 Meghalok, ha nem iszom,
 Komámasszony.⁷³

*

Ungaresca egyébként „hozott anyagból”, azaz már önállóan is szereplő sorpárokból is alkotható. Ez a fajta intertextualitás az írott és a szóbeli folklórban egyaránt megtalálható, időnként spontán, asszociatív szövegbázis alkalmazásaként. Ezt bizonyítja pl. egy ponyván terjedő szöveg, melynek dallama megegyezik a fentivel, s ahol az utolsó versszak belső sorai egy egészen más ének kezdősorai, s ehhez ragasztottak egy zárósort, saját kútfőből:

Ha vásár lesz Komáromban, majd eladlak,
 Egy pentelben az úrfiknál majd elhagylak,
S vígan élem világom,
Míg virít ifjúságom,
 A korcsmában, ijú ...⁷⁴

Ennek zenei párhuzamait már láthattuk a korszakban, pl. a *Bergamasca*-téma beépülésekor, illetve a nyitósorban szereplő *Én kimenék kiskertembe...* daltöredéknél. Szöveges megoldások a fenti oldalakon is előkerültek, csak emlékeztetőül: pl. frons-helyzetben *Az torkamot az pókháló immár átfogta...* Az ungaresca-szövegek ki-bemozgásáról a folklór is számtalan adattal szolgál (pl. 3–4. sorpárok autonóm félsorkénti életéről, izometrikus környezetben).⁷⁵

A fenti szövegcsalád 8+4-es nyitósorai más ungarescák elején is előfordulnak. Ezt a 12 szótagú sorok egyre népszerűbb 4+4+4-es tagolásával magyarázhatjuk. Egy folklorizálódott mulatódal 12, 12, 6, 6, 4-es, *aabbx* rímelésű (gyakran kontaminációban az előző szöveggel), így a harmadoló tizenkettest a felező hatosaival állítja szembe a caudában:

⁷² K. R. gyűjt. (1839–1843; STOLL 2002, 833. sz.) II. 18a. A két típus keveredése figyelhető meg: MADZSAR 1895, 67.

⁷³ Kiss Dénes gyűjt. (1844); Szlovák és morva változatával együtt közli SZOMJAS-SCHIFFERT 1986, 323.

⁷⁴ *Az én Katóm éjjel-nappal pöröl vélem* Pl. Öt újdnonon új világi énekek (é. n.) PNY 2.942. Első.

⁷⁵ SEBESTYÉN DOBÓ 2001, 67. sz. (*Elveszett a tojó ludam*)

Ó, be sok hal terem a nagy Balatonban,
Minden ágon egy mérce makk a Bakonyban,
Örül itt a juhász,
Sikongat a kanász
Örömében.⁷⁶

*

Persze nemcsak a hagyományos kelet-európai nagysorokat találjuk meg ungarescák élén, hanem az újabb, nyugati mintákat követő ütemhangsúlyosakat is. Csoportjukból kiemelkedik a korábban épp csak „megkóstolt” 15, 15 | 8, 8, 7-es, mely a XVIII. században – különböző idegen nyelvű mintákat követve – erősödik meg, s a század végére egyik legnépszerűbb ungarescánk lesz, bejáratott, változatos poétikai elvekkel.

Gyöngyösi korábban idézett kísérlete után Amade jeleskedik a forma elterjesztésében. Ő még a klerikus-vágáns, négyszótagos kissorok rímeivel kombinálkt ős-nagysort használja 4+4+7-es osztással.

Ha kő szívem,	4	<i>a</i>
Mondod, hívem,	4	<i>a</i>
Azért meg ne vettessem:	7	<i>b</i>
Mert szíved is	4	<i>c</i>
Szikla az is,	4	<i>c</i>
Engedd, hogy megtörhessem;	7	<i>b</i>
Magnet a vas ídesgeti,	8	<i>d</i>
Vízcsöpp követ meggyőzheti –	8	<i>d</i>
Próbált dolgok előttem. ⁷⁷	7	<i>b</i>

Amade néhol ezt a németes formát egy korábbi magyar ungaresca-fordulattal vegyíti: megalkotja *aabbb* rímű változatát, melyet később Pálóczi Horváth Ádám is átvesz, híres „üstökös-versében”.⁷⁸

Az 1770-es években ebből is készül kibővített, 4 belső soros, páros rímű változat; zárósora már nem cseng össze egyik korábbival sem.⁷⁹ A cauda rímszerkezete annyira barokkos a maga kis rimbokraival és 1:1:2 arányú sorocskáival, hogy joggal juttatja eszünkbe Balassi Zsuzsánna-dalát – nem a közvetlen kapcsolat, hanem az azonos, újra megtanult német-olasz dalok formai elvrendszere miatt.

⁷⁶ Budai Zsuzsánna-ék. (XIX. század eleje; STOLL 2002, 520. sz.) 43. (1. vsz.). A *Hol lakik kend, húgom-asszony* szövegcsaláddal való rokonságát példázza egy mostani népdalszövegünk, mely a fenti típusba tartozó *Addig kell a vasat verni és a Hol lakik kend, komámasszony* versszakokból áll. VARGYAS 1981, 0228. példa. 532-33.

⁷⁷ AMADE L. 1892, LXXII. sz. (1. vsz.)

⁷⁸ AMADE László: LXXVII., LXXXII. és LXXXVI. ének. AMADE L. 1892, 236., 247., 254. Pálóczi Horváth Ádám: *Égi fenyegetés, üstökös csillag*. BARTHA-KISS J. 1953, 10. sz.

⁷⁹ Szlovák előfordulása pl. *Darmo myslíš, darmo túžíš* (Slovenské spisy, 1740–1848) MINÁRIK 1969, 122.; 1979, 69.

Új friss vize,	4	15	a
Édes íze	4		a
Hol foly a szép Szomosnak,	7		b
Kolozsvárban,	4	15	c
Kolcsos várban	4		c
Rabja egy friss titkomnak	7		b
Vagyok; ez hív,	4	8	d
Mint aranymív,	4		d
Tiszta s vélem egyez ez hív.	8	8	d
Angyalomnak,	4	8	e
Galambomnak,	4		e
Ez világon drágább jónak	8	8	e
Tartom édes kincsemet. ⁸⁰	7	7	x

A század közepétől az osztatlan nyolcassal kezdődő, többnyire keresztrímes típus jön divatba, s ennek számtalan, szinte mindig *aa | bba* rímképletű példáját ismerjük. Iskoladrámákban is felbukkan, dallamként pedig ekkoriban valószínűleg pl. az *O, me moestum Bellogradum...* (Ó, én szegény Belgrád vára...) szolgált.⁸¹

Oh! én szegény Belgrád vá- ra! Oh siralmas e - rős - ség!
 Ki-nél volt haj - dan, csudá - ra Pallás, Mars a di - csős - ség.

Sok költség - gel sze - rez - tet - tem,

Országkulcsnak ne - vez - tet - tem,

S ím most számkí - vet - te - tem.

A felvilágosodás költői örömmel fordultak hozzá, s ez az egyetlen ungaresca-rokon, amely FÖLDI János verstanában helyet kapott!⁸² Egy 1787-es, *Magyar Músa*-beli levelében Földi egy Horatius-fordítást idéz ebben a formában.⁸³

⁸⁰ *Szíveket Újító Bokréta* (1770, STOLL 2002, 299. sz.) LXII. VERSÉNYI 1914, 123. Ugyanilyen szerkezetű, *aabbbba* rímekkel: LXXVII. uo, 148–149.

⁸¹ A dallam forrása: *Ötödfélszáz Énekek* (1813); ÉP 76. sz.

⁸² FÖLDI János. *A versírásról*. XXXIII. §. RÉVAI Miklós XVI. énekét adja példának (*Mi kesergő sok gondolat...*) FÖLDI 1962, 66.

⁸³ [Defluit saxis...], *Magyar Músa*, 1787. április 18.; KECSKÉS–VILCSEK 1999, 187.

A vakrímmel végződő, szatirikus képletet (*abab | ccx*) hívhatnánk akár Blumauer-strófának is, mivel Csokonai ebben a versformában írta eposzparódiáit (*Békaegérharc*, *Az istenek osztózása*, *Europa elrablása* stb.). Keresztrímek nélküli előképe a közköltészetben már húsz évvel korábban megvolt. Az alábbi szövegnél a zárósor az egész éneken át megmarad *x*-rímű refrénsornak.

Letettem már gondolatom az házasság dolgáról,	15	8+7	<i>a</i>
Többé nem is emlékezem a Vénus játékáról,	15	8+7	<i>a</i>
Mert bizony ritka feleség,	8	8	<i>b</i>
Ki urához nem ellenség,	8	8	<i>b</i>
Ilyenek az asszonyok. ⁸⁴	7	7	<i>x</i>

Csokonai valóban középrímekkel megállított nagysorokként kezeli a 8-7-eseket: többnyire egy hosszabb mondat kap helyet bennük. Számos versét, köztük szatirikus elbeszélő költeményeit ebben a formában írta. Alább bemutatom kevésbé szarkasztikus változatát is, mely *ababccb* rímű.

Izenget már valahára	Míg elkezdeném énekem,
A párosság istene,	Instállom s Musámat,
Hogy már az ember ágyára	Pindusi dohánnyal nekem
Egy emberné illene.	Töltse meg a pipámat,
Nem soká él a halandó,	Hogy kezdhesek énekembe,
A jó szerencse múlandó,	Melyet minap hevertembe
Házasodni kellene. ⁸⁵	Firkáltam a térdemen. ⁸⁶

Végül egy távoli rokonról szólnék néhány szót. A 15, 15 | 9, 9, 7-es, nyílt imitációs besztásra egyetlen dalcsoportot ismerünk, dallama minden bizonnyal cseh-morva eredetű. A rímek izo-csoportokba rendeződnek: *aa | bbb*, s a nyitósorok rendületlenül kitartanak középrímtelenségük mellett:

Felnyitnám már bús szívemnek régen bezárt ajtaját,	15	<i>a</i>
Szeles tenger habjai közt partra vetném hajóját.	15	<i>a</i>
De ha szél fújja vitorlámat,	9	<i>b</i>
Azonnal rontja szándékomat,	9	<i>b</i>
Távoztatja partomat. ⁸⁷	7	<i>b</i>

Egy párbeszédes lakodalmi vers a 15-ösöket éppígy szintetikus strófában látja vendégül. Nyitósorai alkalmi költés termékei: nehézkes, sokszótagú sorok, belső sorai azonban egy gyerekjáték-motívum parafrázisai (bár ellentétes jelentéssel), így a cselekvésre indító zárósor is érthetőbb.

⁸⁴ *Szíveket Újító Bokréta* (1770, STOLL 2002, 299. sz.) 67. sz. RMKT XVIII/4. 23. sz.

⁸⁵ CSOKONAI: *Izenget...*

⁸⁶ CSOKONAI: *Békaegérharc; Felfoházkodás.*

⁸⁷ *Veress Márton-ék.* (1793, STOLL 2002, 419. sz.); BARTHA 1935, 142. sz.

Már a régen várt szerencse énreám is felderült,	15	<i>a</i>
Hogy ez leány e máj nap az én kezemre került,	15	<i>a</i>
Szél nem fűjja pántlikámat,	8	<i>b</i>
Már elvetettem pártámat,	8	<i>b</i>
Kötöm kontyomat. ⁸⁸	5	<i>b</i>

*

A 10, 10 | 6, 6, 4-es ungaresca korábban is fel-felbukkant költészetünkben (főként szláv hatásra), s a XVIII. század csak másodlagos terepe: valójában a népi karácsonyi énekek szlovákos-cseches dallamaiban gyakori. Tökéletes imitációs forma, bár a zárósor ríme szinte sosem egyezik a nyitósorokéval. Az alábbi, XVIII. század végi szöveg egy szerelmi dalt idéz nótajelzésében, s az első strófában a nyitósorok keresztrímét is komolyan veszi:

Szép a rongy, szép a rongy,	6	<i>a</i>
De cigánynak,	4	<i>b</i>
Szép a konty, szép a konty,	6	<i>a</i>
De szép lánynak,	4	<i>b</i>
Holmi turpisoknak,	6	<i>b</i>
Meztlábosoknak	6	<i>b</i>
Jó a párta. ⁸⁹	4	<i>x</i>

AMADE László egyik kedvelt formáját, a 6+6+4-es alapú rondót is átdolgozta 4 nyitósoros ungarescává. Jó szokásához híven páros rímeket használ, s a 3–4. nyitósor rímét végigviszi a belső és zárósorokon. Ez a forma másutt nem jelentkezik; úgy tűnik, nem vert gyökeret. Hasonló, de nem nyitósori eredetű, 7-es belső sorokkal dolgozik egy másik verse.

Mindeddig biztatott gaz reménység,	10	6+4	<i>a</i>
Azki csak szalmatűzzel gyúl és ég,	10	6+4	<i>a</i>
Mint madárt sípra édesgetett,	9	5+4	<i>b</i>
De kalitkában bérekesztett,	9	5+4	<i>b</i>
Mindenben megvetett,	6	6	<i>c</i>
És szememre vetett,	6	6	<i>c</i>
Megnevetett! ⁹⁰	4	4	<i>c</i>
Nem hiszek már, nem, nem! Nem hiszek, nem!	10	6+4	<i>a</i>
Mi haszna olyanért így szenvednem,	10	6+4	<i>a</i>
Akármiképp integetsz,	6	6	<i>b</i>
Bár ezerszer késérgetsz,	6	6	<i>b</i>
Nem hiszek, nem! ⁹¹	4	4	<i>b</i>

⁸⁸ Veress Márton-ék. (1793, STOLL 2002, 419. sz.) 57b (kezdősor). Közeli rokona az a 4+4+4+3, 4+4+4+3, 8, 8, 3-as, *aabbc* (*c=R*) szerkezetű szlovák szerelmi ének: *Vale, vale, srdce milé* MINÁRIK 1979, 71.

⁸⁹ Szeel Imre-ék. (1790–1794, STOLL 2002, 404. sz.) 149. RMKT XVIII/4. 57. sz.

⁹⁰ Amade László: CIV. ének. AMADE L. 1892, 291–92. (1. vsz.). Rokona 5+4, 5+4, 6+4, 6+4, 6, 6, 4; *aabbccb* rímekkel: C. ének. uo. 285.

⁹¹ Amade László: CI. ének. AMADE L. 1892, 286. (1. vsz.)

A 6+4-es osztású tízes nagysor nyílt imitációban is szerepel a korszakban. A nyolccsal, mely – mint már számtalanszor láthattuk – tökéletes alap egy belső sorhoz, ő is szívesen kapcsolódik, például Faludi Ferenc *Egy kis tarka madár...* kezdetű, latinul is terjedő versében.

Egy kis tarka madár víg kedvében	10	<i>a</i>
Egy gyümölcsös kertnek ment reptében.	10	<i>a</i>
Ha én tarka madár volnék,	8	<i>b</i>
Én is veled elrepülnék	8	<i>b</i>
Tarka madár! ⁹²	4	<i>x (R)</i>

Ahol a nyitósorokban következetesen 6+4-es osztást találunk, nem mindig alakul a már idézett, imitációs módon (*A szép Szűz Mária szent Fiának...*), hanem egészen eltérő, megismételt belső sorok és vágáns ízű hatos zárósor követhetik:

Kinek vagyon kedve mulatságra,	6+4	10	<i>a</i>
Igyék egyet ura rovására,	6+4	10	<i>a</i>
Kinek vagyon kedve mulatságra,	6+4	10	<i>a</i>
Egyék-igyék gazda szakállára,	6+4	10	<i>a</i>
Ez iszik, mások nézik,	3+4	7	<i>b</i>
Ez iszik, mások nézik,	3+4	7	<i>b</i>
A maga hasznára. ⁹³	6	6	<i>a</i>

A hangsúlyozottan ütemközpontú verselés példái azok a szövegek, melyek nyitósorai 5+5-ös osztásúak, s így a *Rákóczi-dallamcsalád* korabeli rokonságához állnak közel.⁹⁴ Ez a strófatípus a Felvidéken lehetett népszerű; ilyen szerkezetű énekeket a szlovák kéziratok is megőriztek.⁹⁵ Azonos felépítésű népdalokat egyébként ma is találhatunk az élő folklórban (VARGYAS egyenesen az ungarasca prototípusaként és ősformájaként tárgyalja); főként harmadik szövegpéldám 5+5, 5+5 | 4, 4, 5-ös beosztása emlékeztet a Rákóczi-dallamcsalád 4+4+5-ös hosszúsorára.

⁹² FALUDI 1900, 33.

⁹³ *Tréfás énekecske. Szakolczai István-ék.* (1760–1762; STOLL 2002, 266.) 124b. 5+6, 5+6, 7, 7, 5-ös változata: *Ötödfélszáz Énekek* (1813) BARTHA–KISS J. 1953, 414. Magyar népi változat, réjarefrénnel: *Tizenhárom város ki van fészve.* HODOSSY 1940, 66.

⁹⁴ A dallamcsalád szlovák, morva és magyar ungarasca-formájú tagjait ismerteti: MÓZI 1979, 120. (17. csoport)

⁹⁵ Ilyen pl. *Kdyby mňa bola moja matička. Ján Buoc gyűjt.* (1770–1790) MINÁRIK 1969, 267–268. Rokont az egyik első cseh népdalgyűjteményben is megtaláljuk (Ján Rittersberk, 1825; MARKL 1987, 168. sz.)

Magas a partja, friss a víz benne,	10	<i>a</i>
Itasd meg, rózsám, lovadat benne,	10	<i>a</i>
Jaj, nem itatom én,	6	<i>b</i>
Jaj, kicsiny vagyok én,	6	<i>b</i>
Félek még tőle. ⁹⁶	5	<i>a</i>
Szélös a Tisza, magos a partja,	10	<i>aa</i>
Nincs olyan legény, ki átugorja,	10	<i>a</i>
Palcsi átugrotta,	6	<i>a</i>
Csizmát nem sározta,	6	<i>a</i>
Ez ám a legény! ⁹⁷	5	<i>x</i>
Cipellő szájó kevély menyasszony,	10	
Szíp bacskor szájó kevély vőlegény,	10	
Rúzs szívem,	4	<i>a</i>
Rúzs lelkem,	4	<i>a</i>
Haj, virágom, haj! ⁹⁸	5	

A harmadik, folklór eredetű példa azokra az ungarescákra utal, melyek belső sorai olyan rövidek, hogy ketten együtt egyetlen, belső rímmel megtagolt sornak látszanak. A hat szótagú, az eddigiektől elütő zárósor azonban elárulja ungarescaságát:

Vizet, pajtás, te ne igyál,
Mert a vízben béka úszkál,
Dínom, dánom,
Tölts, nem bánom,
Jó a jó borocska.⁹⁹

A tízes alapúakhoz visszatérve: az igazsághoz tartozik, hogy zárt imitációs ungarescát 10/5 váltakozással magyar nyelven eddig nem regisztráltam (ami egyáltalán nem zárja ki, hogy lett volna). Latinul és szlovákul viszont előfordul. Mint láthattuk, nyílt imitációban annál gyakoribb, s a szintetikus megoldásokat is megtaláljuk. Az alábbi durva gúnydal 10, 10, 8, 8, 6-os sorokból épül fel; kétféle ungaresca ötvözetének tarthatjuk: a vágáns imitatív és az 5+5-ös imitatív strófakénak.

Voltál-e Kassán a patikába?	10	<i>a</i>
Láttál-e kecskét tarka ruhába?	10	<i>a</i>
Német asszony nyoszolyába,	8	<i>a</i>
Keze-lába kalodába,	8	<i>a</i>
Bújj a picsájába. ¹⁰⁰	6	<i>a</i>

⁹⁶ Szentgyörgyi István-ék. (XIX. sz. eleje) STOLL 2002, 541. 138. sz. (kezdősor)

⁹⁷ MNGy II. 277. sz. Török Károly gyűjt. közli VARGYAS 1994, 20. A típus képviselője (zárósorának ismétlésével) VARGYAS 1981, 118./a példa (5+5, 5+5, 8, 8, 6) és 119. példa (5+5, 5+5, 8, 8, 5+5). 127., 128.

⁹⁸ VARGYAS 1981, 88. KODÁLY 1952, 56-on is szerepel, más ritmizálással és előjegyzéssel.

⁹⁹ Beregszászi Tóth Péter gyűjteménye (1736–38; STOLL 2002, 197/II.) 2a–b

¹⁰⁰ Kozma-ék. (1777–1781; STOLL 2002, 327. sz.) 49a (1. vsz.)

A magyar folklór egyébként számos olyan imitációs ungarescát ismer, mely még nem adathozható a XVIII–XIX. századból. Szervezőelveik azonban a régiek, csak más divatos hosszúsor kerül felbontásra bennük.

Az ungaresca-képződés egyik útja tehát az, hogy mozgó, önálló életet élő sorpárokhoz belső sorpárból és zárósorból álló refrén tapad. Ilyen a fenti bordicséret 1768-ban lejegyzett változata,¹⁰¹ s ez történik a korszak egyik legnépszerűbb asszonycsúfoló szövege, az alábbi, férjpanaszként előadott vers esetében is.

Bánom, hogy megházasodtam,
Nyűgöt nyakamra fogadtam,
Ej, dinom, dánom,
Míg élek is bánom
*Házasságom.*¹⁰²

Hasonlót tapasztalunk egy mulató szövegcsalád egyes darabjainál (másutt ugyanis a *Hol lakik kend, húgomasszony* mintájára a zárósor egy réja közbeiktatásával megismétlik). Ez voltaképp egy *aaaa | bbb* vagy *aabb | ccd* rímelésű, utolsó sorától eltekintve izometrikus versszak, tehát átmeneti formának minősül atz ungaresca és a kisrondó között. Dallam-motívumai szintén ezt mutatják. Elgondolkoztató persze, hogy az egyik kéziratban a *Phoebus komor orcáját mosolygósra cserélte...* kezdetű rokokó idill kapcsolódik a szöveghez, s ennek versformája valódi ungaresca: 14, 14 | 6, 6, 5. Tehát a korabeli versérvék szerint ez a dallam- és szöveg típus mégiscsak (legalább érintőlegesen) beletartozott a körbe.

Akinek ma kedve nincs,	7	<i>a</i>
Annak egy csepp esze sincs,	7	<i>a</i>
Fogva tartsa vasbilincs,	7	<i>b</i>
Acél, lakat és kilincs,	7	<i>b</i>
Akasszák fel a füstre,	7	<i>c</i>
Vagy a pálinkás üstre,	7	<i>c</i>
Mert érdemes erre. ¹⁰³	6	<i>c</i>
Akinek most kedve nincs,	7	<i>a</i>
Annak egy csepp esze sincs,	7	<i>a</i>
Igen lassan foly véri,	7	<i>b</i>
Talán lopó sem éri,	7	<i>b</i>
Ha felkötnénk a füstre,	7	<i>c</i>
Vagy a pálinkás üstre,	7	<i>c</i>
Megérdemelné. ¹⁰⁴	5	<i>x</i>

A 7 szótagú sorokból épülő versek közt a nagy- (14 szótagú) és kissorok váltakoztatása (kihasználva a szintaktikai lehetőségeket) szintén ungarescásra színez páratlan számú sorból

¹⁰¹ Lőcsei ék. (1768; STOLL 2002, 1080. sz.) 29–30.

¹⁰² Uo., 62–64. 1. vsz.

¹⁰³ Kresznerics Ferenc gyűjteménye I. (1790–1809; STOLL 2002, 399. sz.) 27b–28b (1. vsz.)

¹⁰⁴ *Víg-dombi tus*. Ötödfélszáz Énekek (1813) STOLL 2002, 639. BARTHA–KISS J. 1953, 344. 6–7. és 8. sorát ismétli.

álló izometrikus szövegeket.¹⁰⁵ Bármilyen furcsa: az alábbi latorének meta-szerkezetét tekintve azonos a már sokszor megidézett *Mundi renovatio*val, hiszen nyitó nagysorai két, ezúttal nem szétrímelt hetesből állnak. A dallam is ezt a beosztást követi.¹⁰⁶

Eladtuk a malacot, mind megittuk az árát,	14	<i>a</i>
Mint a sáskák, feldúltuk kilenc falu határát,	14	<i>a</i>
Pénzes zacskónk üres már,	7	<i>b</i>
Odavan az aranyvár,	7	<i>b</i>
Cifra pipa, pipaszár. ¹⁰⁷	7	<i>b</i>

*

Átmeneti típus a hagyományos imitatív ungarescák és az álizometrikus, illetve „kis”- (izometrikus) ungarescák között az alábbi szövegcsalád. Itt – miként korabeli és népi dallamai megmutatják – 12-es és 6-os a zenei sorok váltakozó, hol 3+3-as, hol 4+2-es tagolásai mozgatják a több nyelven élő, részegséget dicsőítő dalt. Nyitó sorának 2. fűlsorára tartalmilag is a záró sor felel. Érdekes az ungaresca-játék igénye, hisz – ha 2. felének belső fűlsorismétlését nem számítjuk – voltaképp egy „Apor Lázár”-jellegű, váltakozó 6-osokból álló, két hosszúsoros versformaként is értelmezhető (az *Ötödfűlszáz énekek* kéziratában pl. ilyen változat szerepel).

Mindennap, mindennap jó borral köll élni,	3+3+6	<i>a</i>
Mindennap, mindennap jó borral köll élni,	3+3+6	<i>a</i>
Annyira, mennyire,	3+3	<i>b</i>
Annyira, mennyire,	3+3	<i>b</i>
Meg köll részegöltni. ¹⁰⁸	6	<i>a</i>

Megesik, hogy a záró sor nem más, mint egy harmadik belső sor, tehát szótagszáma és ríme is megegyezik azokkal. Ilyen pl. egy 1793-as lejegyzésű ének:

¹⁰⁵ Ugyanezt a XVI-XVII. századi versanyagban a bokorrímes *Megcsal az Cupido* képviseli, 6-os soraival; l. a XVII. századi irodalmi fejezetben!

¹⁰⁶ A dallam forrása: *Kulcsár-melodiárium* (1775–1785; STOLL 2002, 319. sz.) 55. BARSÍ-SZABÓ 1984, 179. (tévésen a *Novák-melodiáriumot* jelöli meg forrásként).

¹⁰⁷ Jankovich Miklós: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* V. (XIX. század eleje; STOLL 2002, 531. sz.) 64a (1. vsz.)

¹⁰⁸ *Szív-vigasztaló ének. Szakolczai István-ék.* (1760–1762; STOLL 2002, 266. sz.) 125a

Láthattuk: ha túlszaporodnak a nyitósorok, a versszak óhatatlanul két részre szakad – nemcsak frons–cauda értelemben, hanem tartalmi-metrikai mezőlk tekintetében is. Ilyenkor a belső és zárósorok jobban hasonulnak egymáshoz, szinte mindig rímközösség van köztük, legalábbis a nyitósorokkal nem cseng össze a zárósor (a dallammotívumok, főként a szöveg ütemekre oszlása azonban ilyenkor is egyértelművé teszi a különbségeket). Egy kisrondót idézve:

Szívemnek egy reménysége,	8	<i>a</i>
Tündöklő gyönyörűsége,	8	<i>a</i>
Kedvetmet újító fénye,	8	<i>a</i>
Angyalom, drága reményem [sic],	8	<i>a'</i>
Ím, mivel az óra	6	<i>b</i>
Vezetett ily jóra,	6	<i>b</i>
Állj meg hát egy szóra! ¹⁰⁹	6	<i>b</i>

Megesik, hogy – épp ellenkezőleg – a belső sorok uralják az egész verset, s itt is azonos szótagszámúak, mint a zárósor. Úgy is értelmezhetjük tehát az alábbi verset, mint egy 2×8-as sorpárral *elől* megtoldott izometrikus, kis-ungarescát (*aabb | ccd*). Persze, ilyenkor a zárósor kevésbé „asszimilálódik” a belsőkhöz, s próbálja megőrizni formai-tartalmi függetlenségét.

Oh, egek szép teremtménye,	8	<i>a</i>
Éltemnek drága reménye,	8	<i>a</i>
Hallgasd meg szólását,	6	<i>b</i>
Szíves ajánlását	6	<i>b</i>
Igaz kedvesednek,	6	<i>c</i>
Egyenes szívednek,	6	<i>c</i>
Ki szíved óhajtja. ¹¹⁰	6	<i>x</i>

A kisrondó határain az a szövegtípus áll, ahol semmi más beavatkozás nem történik a HORVÁTH Iván-féle „izoszába” által determinált, négy sorból álló versben, mint hogy hozzátapad egy ötödik. Ezt többnyire 6–7 szótagú sorokból álló szövegeknél figyelhetjük meg – magyar, szlovák és cseh forrásokban. A korszak ízlése néha ilyenkor is megpróbál ungaresca-szerű hangzást adni a versszaknak, az *aa | bbb* rímképlet révén. A dallamsorok gyakran *AA'BB'vA'* jellegűek; ez nemcsak a dallam, hanem a ritmus motívumaira is vonatkozik (tripódikus és dipódikus kissorok váltakozása).

¹⁰⁹ *Szíveket Újító Bokréta* (1770, STOLL 2002, 299. sz.), XXX. sz. VERSÉNYI 1914, 75. Hasonló szerkezetű (7, 7, 7, 7, 6, 6, 6, *aabbccd*) vers: XXIX., 71.

¹¹⁰ *Szíveket Újító Bokréta* (1770, STOLL 2002, 299), XXXIV. VERSÉNYI 1914, 80. AMADE Lászlónál olyan, szótagszámát tekintve imitációs elvű ungarescát is találunk, melynek 3 belső sora van: 8+6, 8+6, 8, 8, 8, 6. Rímképlete: *aabbbb*. Uo. XII., 41.

Vida János a jó csősz,
Fut a mezőn, mint az őz,
Három dűlőt békerül,
Negyediken leterül,
Tarisznyát veszen elől.¹¹¹

Az ungarescának csak egyik alapszabálya, a rímek referencialitására való törekvés érvényesül egy 1770-es évek végi szövegnél, s ettől lesz ungaresca-hangulata. A sorok persze ettől függetlenül 6 szótagúak, de cezúráik – a két belső és a záró sor kivételével – 3+3-asok. Belső sorai ismételve állnak.¹¹²

Az adós, az adós,
Kinek pendely gyolcs,
Fogadja, megadja,
Felhág, nem adja,
Szép piros hajnalban,
Szép piros hajnalban
Kikacsintok rajta.¹¹³

E csoport is továbbélt, fejlődött a magyar folklórban; újstílusú változatai azonban legkorábban a XIX. század második felében születtek – persze a korábbi elvek szerint.¹¹⁴

*

Nagyon vázlatosan tekintsük át a korszak toldott ungarescáit! Mint nevük is mutatja, közel sem olyan szerves felépítésűek, mint „valódi” társaik. Többségüket nem is látjuk ungarescának, ha csupán a szöveget tartjuk kezünkben. A szabályos ungarescák összehangolt dallam- és szövegrendszeréhez képest itt gyakran kétirányú, kettős identitású versformákkal találkozunk.

A XVIII–XIX. század a régi ungaresca-formák fenntartásán kívül a forma lazulását is magával hozta. Ennek kétféle útja van. Az egyik: izometrikus versszakokhoz csapott refrénsorral vagy az utolsó szövegsor továbbköltésével egészül ki a vers; dallama ilyenkor a 3-4. sorban azonos, „ál-belső sor”. A másik út: a záró sor tartalmi és formai fókuszának másodlagossá válása; szótagszám-növekedéssel. A közköltészetre inkább az előbbi, a műköltészetre az utóbbi jellemző.

A toldott ungaresca előképei között mindenképp ott szerepelnek a középkori latin és anyanyelvű cantiók és trópusok, pl. a *Krisztus feltámad* (*Christus surrexit*), melyek a négy soros szakaszt liturgikus szövegrésszel zárják le (*Kyrie eleison!*, *Alleluia!* stb.). Úgy is megfo-

¹¹¹ Szeel Imre ék. (1790–94; STOLL 2002, 404. sz.); locusa ismeretlen.

¹¹² Vö: ESTERHÁZY Pál: *Bujdosásban lévén elméledésimben*. L. a XVII. századi fejezetben!

¹¹³ Kozma-ék. (1777–1781; STOLL 2002, 327. sz.) 29b (kezdősor). Hasonló elvű, 6-os sorokból álló szlovák szöveg: *Již já toto tuším* (Jozef Czupra gyűjteménye). MINÁRIK 1969, 526.

¹¹⁴ Pl. *Már én többet kocsislegény nem leszek* 8+3, 8+3, 4+3, 4+3, 4+3, 4+3, aabbb. Az új stílusra jellemző 3 szótagú zárlat végigkíséri a szöveget, a dallam pedig végképp feloldja a felsor okozta feszültséget. MADZSAR 1895, 68.

galmazhatjuk, hogy a Bevezetőben idézett „szapphikum-probléma” egyik kulcsát találtuk meg itt. Ez a „vulgár-szapphikus” felfogás a három, majd később négy szuverén nagysorhoz a „+1-elv”-nek megfelelően illeszti a záróformulát.

Egy továbbköltött, mégis refrénszerű záradékú virágének egy XVII. századi szöveg kibővítésével jött létre.

Ó, te kedves fülemile,
Zengedező raj méhecske,
Szépecske, fejér lepécske,
Szállj szívemben, gerlicécske,
Szépecske!¹¹⁵

Korszakunk egyik népszerű szövegcsaládja, a *Ki nem kapott szeretőre (Nézd el az egész világot)*¹¹⁶ kezdetű ugyanerre az elvre épül. Csak a zenei sorok ütemeiben különböznek nyitó- és belső sorai, egyébként mind 8 szótagúak, zárósora 4-es. A versszak típus Csokonainál is megvan; ő négy nyitósort használ; a versszak rímképlete: *aabb | ccc*.

Ki nem kapott szeretőre,
Nem talált még búszerzőre,

Csendes az a hánykódástól,
Üres a gondoskodástól,
Nem tart mástól.¹¹⁷

Szép szabadság, ó, sohol sincs
E világon oly becses kincs,
Mely tenálad nagyobb volna,
Vagy tégedet kipótolna,
Te könnyíted terheinket,
Ha bú rágja szíveinket,
Biztatsz minket.¹¹⁸

¹¹⁵ Solymosi József-ék. (1748 k.), SZABÓ T. A. 1969, 45. sz. (1. vsz.)

¹¹⁶ A közölt dallam forrása: ÉP 53. sz.

¹¹⁷ BARTHA 1935, 7/b dallamtípus.

¹¹⁸ CSOKONAI: *A szabadsághoz* (1. vsz.). Hasonló zárósorok 8+7, 8+7, 8, 8, 4-es ungarescájában is megtalálhatók: *A „semminél több valami”*, uo. 363.

Nézd el az e - gész vi - lá - got,

Nem ta - lálhatsz oly or - szá - got,

Mely-ben tit-kos ba - rát - szá - got

Ne lel-nél ily tár - sa - szá - got;

A - kar fa - lu a - kar vá - ros,

Vé - nus e - lőtt de nem zá - ros,

No - ha ká - ros.

Hasonlít a *Ki nem kapott szeretőre* szerkezetéhez az a kuruc- és németcsúfoló szövegcsalád, mely 8-as sorokból és 4-es zárósorból áll. Rímei az idők folyamán *aaaaa*-ról (más versszakokban: *aaaax*) *aabbcc*-re változtak, hisz a refrénszerepű zárósor itt is utolérte a variált ismétlés; így ismét izometrikus 8-as formává alakult, jól érezhető kisrondó-elvek szerint.¹¹⁹ Lássuk a különböző fázisokat!

Hol vagy te már, nyalka kuruc,
 Ki oly voltál, mint egy szép strucc,
 Hogy már az házadban nem jutsz,
 Talán az világból kifutsz,
 Nyalka kuruc?¹²⁰

¹¹⁹ Még ungarasca-állapotot rögzít a *Hallod-e, te vad rác fattyú* népdalszöveg. MADZSAR 1895, 72–73. Kiemeli: „Nyolcas sorokból alakult ötsoros versszakoknak utolsó sorát rendszeren ráütés tezési, amely öt, négy és három tagú lehet. E sor rendszeren árva, de rímelhet az első sorpárra is.”

¹²⁰ *Szádeczky-miscellenia* (1755, STOLL 2002, 251. sz.) HARGITTAY 1983, 48. sz. (1. vsz.)

Hol vagy te már, tetves német,
 Kimúltál már, mint rút féreg,
 Utat vettél másvilágra,
 Becseltettél a pokolra,
 Tetves, rühes, rongyos német.¹²¹

Ó, te csodálatos német,
 Jer, hadd fessek le a képed,
 Rozsdás tubákos orroddal,
 Hatszegletű kalapoddal,
 H–fut német, selma német.¹²²

Érdekes az a jelenség, amikor rövid refrénsor kapcsolódik izometrikus versszakokhoz, s így ungaresca-funkcióba helyezi az előtte álló két sort. Ezt figyelhetjük meg a következő szöveg-nél:

De szép asszony a szabóné,
 Szívem-lölköm a mesterné,
 Frissen járó a kovácsné,
 Nem utál meg a bognárné,
 De csak este.¹²³

E strófából még nem derül ki, miért fontos ez. Más versszakokban *aabbc* rímeket találunk, emiatt a 3–4. sor valóban jobban elválik az 1–2-től. Hasonló a helyzet egy később szimmetrikus nyitással jelentkező szövegcsoportnál:

Mondd meg nékem, cserebogár, mikor lesz nyár?	Cserebogár, cserebogár,
–	Mondd meg nékem, mikor lesz nyár?
Majd ha a tök virágozik,	stb.
A vénasszony bogározik,	
Akkor léssen nyár. ¹²⁴	

Ide tartozik a réja-refrének kérdése, melyek kimondottan a XVIII. században jöttek divatba a magyar közköltészetben. A XVI. századi *Haja, haja, virágom* magányos adata után a XVII. század hosszú hallgatása (pontosabban a törzsszövegbe beépült réjái, l. *Nosza hajdú, firge varjú*) következett. A tudatos népiesség egyik kedves eszköze lesz a bármilyen szöveg végére odabiggyeszthető *eszemadta, iszomadta, kisangyalom*. Zárt versszakok végén már egyes XVIII. század végi kéziratok szövegváltozataiban megtaláljuk őket.

¹²¹ *Aria de germano. Lőcsei ék.* (1768, STOLL 2002, 1080. sz.) 6–7. (1. vsz.)

¹²² *Arany János dalgyűjt.* (1874) 7. sz. KODÁLY–GYULAI 1952, 25.

¹²³ *Horváth János-ék.* (1790) STOLL 2002, 395. 39b–40b. Hasonló dolgot tapasztalunk az alábbi szövegeknél: *Hopp, hopp, anya, süss malacot...* Jankovich Miklós: *Magyar világi énekek* (1789–93, STOLL 2002, 383. sz.) 18a.; *Cserehátú cseresznye...* Dávidné Soltári (1790–91) STOLL 2002, 393. 132. sz. (rímképlete: *aabbc*); *Mikor kicsiny gyermek voltam...* Barra János-ék. (1796–1797; STOLL 2002, 431. sz.) 10b–11a.

¹²⁴ *Vass János-ék.* (1797–1812; STOLL 2002, 434. sz.) 41a.

Furcsa, amikor kis szótagszámú izometrikus versszakhoz is refrént csatolnak; ilyenkor nincs kellő feszültség előtte (példánknál már csak azért sincs, mivel 3–4. sora csak zeneileg külön sor, szövege összetartozik):

Széna van az ólba,
A szénatartóba,
Megcsókollak, rózsám,
A pitvarajtóba,
Eszemadta.¹²⁵

Van azonban egy másik módszer is – ez látszólag a szokványos, imitációs ungarescához vezetne. Az 1820-as évektől ugyanis egyre több olyan dalt ismerünk, melyekben a sorvégi 3 szótag réja, s a versszak végén ez tér vissza.¹²⁶ Ennek a technikának az előzményeit („tartalmas”, de nem informatív, más esetben pusztán refrénes szövegrészekkel) a XVII. században litániában és virágénekekben, korszakunkban pedig a bujdosó pohár nótájában már láthattuk (l. fentebb). Megfigyelhetjük, hogyan egészítették ki így 4×8-as izometrikus szövegeket ál-ungarescává. A dallam ilyenkor jobbára AA^vBA-szerkezetű, tehát a látszólagos belső sorok közt nincs zenei összefüggés – ez még mindig a rondó-elvből kiszakadt Palkó-strófa gondolatának továbbélése! Pontosabb tehát a 8+3, 8+3, 8, 8+3-as képlet alkalmazása; ez pedig a 3. sor függetlenségét hangsúlyozza.¹²⁷

Bort ide, bort, kedves rózsám, uju juh!	Vásárhelyen van egy malom, haja haj,
Ha még meg nem hűltél hozzám, uju juh!	Búbánatot őrnek azon, haja haj,
Bortul gyúlad a szerelem,	Nékem is van búbánatom,
Bortul vidul bús kebelem, uju juh! ¹²⁸	Odaviszem, lejáratom, haja haj! ¹²⁹

Nemcsak önálló refrénsorokkal egészítették ki az izometrikus strófákat; egy-egy izometrikus versszak átfogalmazása sem nem okozott gondot a költőknek. Ez komoly poétikai szabadságot engedett, így szívesen éltek vele. Egy kuruc-csúfoló szövegcsaládnál (*Hol vagy te most, nyalka kuruc?*) még csak egy strófavégi megszólítás-refrénnel bővül a vers (zeneileg külön motívum).¹³⁰

¹²⁵ Nagy Ferenc-ék. (1812; STOLL 2002, 631. sz.) 82a–b.

¹²⁶ Pl.: Tölts, fiam, bort a pohárba, haja hopp... Némethy Lajos-ék. (1821–1850, STOLL 2002, 755. sz.) 124–125.; Tüzet, fiam, a pipámba, hajahó... Felvidítő VI. Nóták II. (1824 után, STOLL 2002, 720. sz.) 353. sz.; Ha láthatom galambomat, haja ha... Vári Szabó Sámuel-ék. (1834, STOLL 2002, 803. sz.) 281. sz.; de ilyen a folklórból jól ismert *A bolhási kertek alatt*, Kata kezdetű dal is.

¹²⁷ Érdekes a helyzet a recens népzeneből ismert *Három szabólegények, mek, mek, mek* kezdetű szöveggel. Szerkezete ugyanis 7+3, 7+3, 8, 8+3, aRaRbbR (R=refrén). A 3. sor eltérő dallama a döntő érv, ami az AA^v-BA^v kategóriába sorolja. Ugyanilyen szerkezetű a 7+3, 7+3, 7, 7+3-as *Huncut állat az egér setétbe*. Ez a minimalista megoldás visszakanyarodik az ungaresca vágáns ágához: két sornyi szöveget oszt fel ötre! MADZSAR 1895, 54., 69.

¹²⁸ Kelemen László: Világi Énekes Könyv (1828) STOLL 2002, : . 106a–b (1. vsz.)

¹²⁹ *Ha tudat, hogy haragszol rám, haja haj.* Kelemen László: Világi Énekes Könyv (1828) 79a–80a (6. vsz.).

¹³⁰ *Hol vagy te most, nyalka kuruc?* Első előfordulása: Bathó Mihály-ék. (1728, STOLL 2002, 189. sz.) 263. (csak a kezdősor).

Más kérdés, hogy a darabos, de igen tömör izometrikus versszakhoz képest gyakran mondorosnak, terjengősnek érezzük az „ungarescásított” változatot; a szokásos tartalmi vagy rím-„poén” hiányzik belőle.¹³¹

S itthagynál-e, nem szánnál-e,
Édesedtül megválnál-e?
Ha te itthagysz engem,
Holtig az én szívem
Gyászban lészen.¹³²

Azt akarnám, a vénasszony
Mind pokolba ülne láncon,
Tüzet enne, vasat szarna,
Patkószöget okádana,
Úgy kínlódna.¹³³

Halld meg, pajtás, panaszimat,
Hadd panaszlom bajaimat,
A feleségem nem szeret,
Egy gaz huncutért így megvet,
Jaj, de bánom.¹³⁴

A harmadik példa egyik versszakának rímei (*város-záros-káros*) arra utalnak, hogy kapcsolatban áll a pataki diák-melodiáriumok egyik kedvelt darabjával, a fent idézett *Ki nem kapott szeretőre (Nézd el az egész világot)* kezdetével.¹³⁵

Az is megesik, hogy egyetlen, vakrímes szóval költik tovább a szöveget, ami így tüntető szervetlenségben fityeg a vers végén:

Elment a tyúk vándorolni,
Kis-Tokajba ment megtojni,
A másik meg sülvé repül,
Már az üllőre nem ül
Többé.

Igyunk ketten egy pohárból,
Tiszta szíves barátságból,
Ki nem iszik egy pohárból,
Vessük ki a szobából
Mindjárt.¹³⁶

A forma leghíresebb, korai képviselője a FALUDI által többször használt, állítólag olasz eredetű 8, 8, 8, 8, 7-es, *aabbc* rímelésű strófa.¹³⁷ Ezt AMADE László is használja, sőt kifejleszti kicsit ungariscasabb rímelésű változatát; 2 betoldott sora ugyanis 4 nyitósort különít el: *aaa-abbc*. Anonim kéziratok szövegünkönél látható: a folklórban elterjedt páros rímű panelsorok végére biggyesztették a szervetlen zárósort.

¹³¹ A típusról: MADZSAR 1895, 73.

¹³² *Énekeskönyv* (1761; STOLL 2002, 263. sz.) 7a (kezdősor). A további versszakok nem viszik következetesen tovább az első által sugallt elveket; a 2. vsz. értelemzavaros, a 3. pedig szótagszám-hiányos.

¹³³ *Világi nóták* (XVIII. század vége; STOLL 2002, 516/A) 33.

¹³⁴ Makói kézirat (XVIII. század vége–1826) 20b–21a (1. vsz.)

¹³⁵ Így találkozunk a szöveg egyetlen versszakával az *Ötödfélszáz Énekek*ben is (1813) BARTHA–KISS J. 1953, 122.

¹³⁶ Nagy Ferenc-ék. (1843) 29. (1. és 3. vsz.)

¹³⁷ Mintája Metastasio *Semplice fanciulletto...* kezdetű verse lehetett. KASTNER 1924, 26.

Egy agglant van Gyöngyös táján,
Rút szemölcsék ül pofáján,
Töpörödött ráncas bőre,
Ősszel tarkás minden szőre,
Utálatos, ocsmány kép.¹³⁸

Ne gondolj az irigyekkel,
Hamis, csalárd emberekkel,
Engedj nekik víg napokat,
Hadd mulathassák magokat,
Rontom conceptussokat.¹³⁹

Azt gondolom, de nem mondom,
Én jól tudom, de tagadom,
Kihez vagy vágyódásom,
Én szívemben titkon tartom,
Mert nem jó kicégérezni,
Szívet szemmel elárulni,
Ha akarom, megvallom.¹⁴⁰

*

A strófaelv felbomlása mögött más elvek alkalmi vagy állandósult dominanciáját figyelhetjük meg, melyek a szöveget „hatalmukba kerítik”. Általános megfigyelésként előrebocsátom: az esetek többségében az asszimiláló tényező nem más, mint a rondó-család. Izometrikus irányba szinte sose mozdul az ungarésca, de a rondó-típus (a szétrímelt zárósor vélt vagy valós jelenléte miatt) a heterometrikus versformák közt egy relatív szimmetrikus *övezetet* tart fenn saját zárósorában. Itt felerősödhet az a tendencia is – melyet már az ungarescák 2. fele kapcsán is megfigyelhettünk –, hogy *a szuverén rímrendszert alkotó fűsorok úgy viselkednek, mint egyetlen szétrímelt, többtagú nagysor*. Ezt követhetjük nyomon az alábbi, átmeneti, ingadozó „metrikai identitású” szövegeknél:

A Rákóczi-dallamcsaládra jellemző 5 és 8 szótagú sorok váltakoztatására épül (így a *Jaj, régi szép magyar nép...* poétikai eszközeivel rokon) a kelet-európai zsidó folklórból máig ismert *Szól a kakas már* kezdetű lakodalmi ének XIX. század eleji lejegyzése. „Vérbeli” imitációs képlet lehetne, ugyanis a rövid, 5-ös nyitósoroknak megfelelő, azokra rímelő zárósora van. Mielőtt azonban ezzé válna, még 8+5-ös nagysorként is felkínálja a belső és zárósort. S mégsem lesz belőle szabályos ungarésca, ugyanis megváltozott zenei motívummal megismétli a quasi-zárósort.

¹³⁸ Faludi Ferenc: *Nincsen neve*. (1773–74) Azonos szerkezetű versei: Faludi 1900, 17., 18., továbbá Amade László: XVIII. ének. Amade L. 1892, 121.; *Szíveket Újító Bokréta* (1770; Stoll 2002, 299. sz.) LVIII. Versé-nyi 1914, 118.

¹³⁹ *Szíveket Újító Bokréta* (1770; Stoll 2002, 299. sz.), számozatlan vers. Versényi 1914, 21.

¹⁴⁰ Amade László: XX. ének. Amade L. 1892, 125.

Három óra már,	5
Majd megvirrad már,	5
Uccu patkó, piros csizma, ki patkol meg már?	8+5
Uccu patkó, piros csizma,	8
Uccu patkó, piros csizma,	8
Ki patkol meg már,	5
Ki patkol meg már? ¹⁴¹	5

Az *Ötödfélszáz énekek* egyik dala egyértelműen utal arra a folyamatra, melynek során a szokásos vágáns-kanásztánc nagysorok (mondjuk egy cauda belsejében) lelassulhatnak, felapórozódhatnak. Ilyenkor a szöveg csupán két-három nagysor kombinációja. A dallam viszont a maga szigorú törvényeivel az időbeli élményt ungarésca-szerűvé alakítja. Pálóczinál csupán egy vénembercsúfolót találunk, amely valószínűleg ilyen dallamot takar, de (VARGYAS Lajos munkáiban gyakori példaként) egy népi, lakodalmi gúnydalt is példaként hozhatunk.¹⁴²

Jaj! a vén em - ber - nek fe - je ko - pa - szo - dik,
Sze - me csi - pá - so - dik, ó - ra tak - nyo - so - dik,

Seg - ge tá - gúl m - a lá - gyúl,

I - na haj - la - do - zik.

A rondó felbomlásának másik útja, hogy nem az egész nyitósor tér vissza, hanem csak annak 2. félsora, tehát imitációs ungarescává alakul. Ezt a *Ritka kertben* dallamcsaládnál sikerült nyomon követni, ahol jobbra 8+5, 8+5, 7, 7, 5-ös osztással találkozunk, a rímelés viszont – ennyire imitációs jellegűeknél szokatlan módon – *aabbb* szokott lenni. A rondó-félék ungarescásodására azonban kevés magyar adatunk van, inkább a szláv népek hagyományaira jellemző.

Ponyván és kéziratokban egyaránt gyakran találkozunk az *Árokszállásánál volt a veszedelem* kezdetű szöveggel. Könnyen lehet, hogy a II. József korában jellemző cigányellenes pogromok emlékét őrzi.¹⁴³

Árokszállásánál volt a veszedelem,	12	<i>a</i>
Annak oka vala kopasz fejedelem,	12	<i>a</i>
Hajtott, hajtott, úgy ráhajtott,	8	<i>bb</i>

¹⁴¹ *Ötödfélszáz Énekek* (1813) BARTHA–KISS J. 1953, 347.

¹⁴² Uo.; ÉP 163. sz.

¹⁴³ RMKT XVIII/4. 94. sz.

Mint a sárkány, úgy ordított,	8	<i>b</i>
Nem volt engedelem.	6	<i>a</i>
Fáraónak minden népe,	8	<i>c</i>
Mind a kanja, mind nőténye,	8	<i>c</i>
Mind elszaladának. ¹⁴⁴	6	<i>x</i>

A 2. versszakban jobban látszanak a rímek, vagyis, hogy az 5. sor után két újabb belső sor, s záró sor következik (ugyanitt egy csonka, ezért szimpla ungarescának nevezhető 3. vsz. is található). A szöveget azonban – épp a sorpárba rendeződés túl erős asszimiláló hatása miatt – a 2. versszak végén egy kettős záró sor fejezi be:

<i>DS:</i>	Futva rugaszkodik ama kormos fajta,	<i>ponyva:</i>	Futva rugaszkodik ama kormos fajta,
	Utánnok egy szürkét fingatott a vajda,		Utánnok egy szürkét fingatott a vajda,
	Hordd el, fiam, hordd a riszát,		Hordd el, fiam, hordd a riszát,
	Ugord át a Dunát, Tiszát,		Ugord által Dunát, Tiszát,
	–		Rúgd a farmatringot,
	Hányd el, hányd a kereket,		Hányd el, hányd el a kereket,
	A veres nadrág feneket,		A veres nadrág fenekét,
	Meg ne fojtsd a fíngot,		Meg ne fojtsd a fíngot,
	<i>A jó rozmaringot.</i> ¹⁴⁵		<i>A jó rozmaringot.</i> ¹⁴⁶

Elképzelhető tehát, hogy a 2. versszak a *Meg ne fojtsd...* sorral zárul, az *A jó rozmaringot* pedig toldás, megismételt dallamsorra énekelendő. A dallamban egyébként csaknem kristálytisza imitáció köti össze a nyitó sorokat a zárlattal – ez pedig a vers rímvávarain túl is fenntartja ungaresca-élményünket.

*

Végére értünk tehát kronológiai áttekintésünknek, melyben (ha a külföldi gyökereket nem számítjuk), csaknem három és fél évszázadon át követtük az ungaresca-formaelv magyarországi fejlődését. Az utóbbi fejezet (szükségszerű hiányaival együtt is) elég egyértelműen tanúskodik az ilyen alkatú strófák regionális elterjedtségéről és rugalmasságáról. Az adatokból úgy tűnik, hogy a „hosszú XVIII. század” végére (melynek végpontját 1814-re szokás tenni) készen áll *egy magyar nyelvű, sokarcú versszervező rendszer*, mely képes egyesíteni a klerikus-vágáns gyökereket és a lovagi költészet sokszoros szűrőn át megrostált, mégis életképes vívmányait. Ha nem is számít mindez túl nagy újtásnak, mindenképp jelzi egy kódrendszer elsajátítását és hazai hagyományba ágyazódását. Ekkorra a térség többi nyelvén is elterjed az ungaresca (kivéve az egész metrikai rendszerében eltérő román közköltészetben és folklórban), sőt, cseh kapcsolata miatt a szlovák kéziratos hagyomány e tekintetben a magyart messze túlszárnyalja – mind mennyiségben, mind változatosságban. Náluk az izostrófák és egyéb versformák unga-

¹⁴⁴ *Kulcsár-melodiárium* (1775–1785; STOLL 2002, 319. sz.) 31. BARTHA 1935, 116. sz.

¹⁴⁵ Ez a szövegbeosztás egyébként ponyván is megvan, pl. PNy 3.127

¹⁴⁶ *A' gyenge ifjúság' dallos dallai* (é. n.) PNy 3.127. Csonka változata: *Ne-Ne-Ne-Ne Ne-Ne-Ne az-az din-nom-dánnom* (é. n.) PNy 2.936.

rescává átépítése később sem állt meg; több új stílusú magyar népdalt ismerünk, melyek ilyen átalakuláson mentek keresztül.¹⁴⁷ A hazai folklór – más irányba fordulása ellenére is – megőrzött néhány szöveg- és dallamcsaládot, melyeket épp a XVIII. század során vehettünk át szomszédainktól, s különösen a szokásköltészetet gazdagítják.

¹⁴⁷ Pl. NEMCOVÁ 1995, 35. sz.